

ÚJFALUSY NEPOMUK JÁNOS:
A TERMÉSZETI HÁRMAS TÖRVÉNY
(RÉSZLETEK)
(1825)

Első rész

Harmadik Szakasz

*Az Emberek' mindillető Törvényeiről, vagy is Jussaikról,
és az onnan származó erköltsi tselekedetek' külömbbségéről.*

41. §.

Minekutánna a' természeti kötelezésnek, és végzettnek jelenlétét már (ezen Rész: 18. §.) megmutattuk, és ugyan (15. §.) a' Törvénynek is értelmét, és osztását bővebben előadtuk volna, önként a' felvett tárgynak tzelja kívánja, hogy a' természeti végzettek tulajdonságaikat előre botsátván, azon törvényekről, vagy Jussokról is szölljunk, mellyekkel az emberek a' természettől megajándékoztattak, és felruháztattak.

Az olyan Törvények' jelenlétéről pedig annyival kevesebbet lehet kértelkedni, mennél bizonyosabb a' természeti kötelezésnek, és végzettnek jelenléte; mivel minden kötelezésnek, és végzettnek azon nemű törvény is megfelel. De minthogy minden természeti kötelezések, és végzettek az ember' természetéből, és valóságából egyenesen, és eszköz nélkül származának, az pedig minden emberekben mindenkor egy azon volna, önként következik, hogy a' fellyebb érdeklött törvényeknek is mindilletőknek lenni szükséges légyen, vagy is olyanoknak, a mellyekben minden emberek részesülnek. Valamint pedig minden ember természetesen köteleztetik azt tenni, a' mi parantsolatik, és elhagyni, a' mi tiltatik, mellyre nézve is szoros törvény alá vettetik: úgy azokban, mellyek a' természeti végzettek által engedtetnek, néki erköltsi Szabadsága (ezen Rész: 12. 's 15. §.) vagyon, a' törvény pedig reá nézve engedő. Mert akkor egyedül a' mivelőnek akaratjától függ a' tselekedetet végbe vinni, vagy elhagyni, avagy több egyforma eszközökből egyiket

inkább, mint a' másikat választani. Mindazonáltal azon erköltsi szabadságot jól meg kell különböztetni a' Szabadosságtól, (licentia) vagy is ama' feslett erköltstől, mellynek következésében valaki tsak azt tetszi, a' mi néki tetszik, akár az jó legyen, akár nem. Az erköltsi szabadság pedig mindég vagy a' jónak elnyeréséért, vagy a' rossznak eltávoztatásáért viszi végbe a tselekedetet; azért is tsak azon tselekedetekre terjed ki, mellyek mint test erő szerént, mint pedig erköltsre nézve lehetségesek, a' mivel ellennben a' szabadosság soha se gondol. Azonban, valamint a' kötelezés tsak a' józan eszüeket szorítja: úgy a' szoros Törvény is tsak egyedül azokat illeti. Az engedőben pedig a' kis gyermekek is vehetnek részt; mert annak a' tselekedet' elhagyásával is eleget lehet tenni. Már azok a' mind-illető Törvények, hogyha tsak egyedül az ember természetéből minden egyéb külső ok nélkül értetődnek, tellyességgel természeti, s velünk született Törvényeknek (Jura naturalia absoluta, et connata) mondatnak; hogyha pedig azok valami külső októl a' mi tselekedeteink' közben valójárásával reánk háromlanak, feltételes, és szerzett Törvényeknek (Jura hypothetica, et adventitia) neveztetnek. És mivel ezek alá tsak azok vettetnek, kik olly tselekedetet, a' mellyből valami Törvénynek származni kell, végbe vittek, azért nem tellyességgel mindilletők, mint amazok, hanem némű némű módon tsak egyetilletőknek (ezen Rész: 11. §.) hívattathatnak. Úgy p. o. magát megtartani, tellyességgel mindillető törvény; mert a' maga megtartására minden ember köteleztetik. Ellennben pedig adósságot fizetni, vagy az okozott kárt megtéríteni, egyetillető, mivel az tsak azokat illeti, kik adósságot tettek, vagy kárt okoztak. De minthogy ismét minden adóssokat, és kártévőket kötelez, azokra nézve mindilletőnek is mondattathatik.

42. §.

Mivel tehát, a' mint az előbbeni §-ban láttuk, azok a' tellyességgel természeti, s velünk született Törvények egyenessen az ember' természetéből, s valóságából származnak, és értetődnek, könnyű már most által látni, hogy valamint a' természet minden embereken egyforma, s hasonló: (Bévezet: 5. 6. 25. §.) úgy azon Törvényekben is minden emberek egyformán részesülnek, és azoktól hasonlóképpen köteleztetnek. Mellynekokáért is minden embereken azon mindillető Törvények hasonló mértékűek, és minéműségűek. Mellyből már önként következik, hogy természetesen

senkinek sints előbb való Törvénye, vagy Jussa, (praerogativa) avagy előbb való kelete (praecedentia). Hogy t. i. az elsőnek erejével valamelyik ember több Törvényekkel, mint a' másik bírna; vagy pedig a' másodiknak következésében valami elsőséget mások felett magának tulajdoníthatna. Ennekokáért olly Törvénnyel, és Jussal bír természetesen a' legszegényebb koldus, mint a' leggazdagabb, és leghatalmasabb Király. Mert valamint sem ennek, sem amannak születésére semmi különös mód a' természettől nem rendeltetett: úgy hasonlóképpen azon egynemű porrá is jutni fognak.¹ De talán gondolja valaki, hogy a' természeti magános életben is, más törvénye légyen az atyának, más a' fiúnak; mindazonáltal ez a' külömbbség nem egyenessen az ember' természetéből értetődik, hanem a' nemzés' tselekedetéből, és a' Szüléket gyermekeik' nevelésére szorító kötelességből származik. Ezekből tehát már most természetesen az következik, hogy azon természeti erköltsi törvények foglalatja az ember erköltsi állapotját jelenti; mert az állapot általjában téssen foglalatját azon tulajdonságoknak, mellyek bizonyos valóságban megtaláltatnak, vagy is abban lenni mondatnak. (Bévez. §. 27.) Mivel tehát az embernek természeti erköltsi törvényei (azokat tulajdonságok alatt értvén) lenni mondatnak, annak erköltsi állapotjáról kételkedni éppen nem lehet; melly is nem egyéb: mint foglalatja azon törvényeknek, mellyekkel az ember természetesen, és jelenében bír. Erre nézve minden embernek természetesen vagyon természeti erköltsi állapotja, mivel vagynak természeti erköltsi törvényei, mellyeknek tekintetében Személyt (personam) visel. A' ki tehát minden törvénytől meg vagyon fosztva, annak személye nintsen; mert a' személy téssen embert, a' kinek tulajdon törvényei vagynak. Innen származik, hogy a' polgári életben, és állapotban sok embereknek polgári személyjek (persona civilis) nintsen; mivel a' polgári törvényekben nem részesülnek. Ollyanok voltak régenten a' rabszolgák, és ma is mind azok ollyanok; kik némelly polgári törvényekben részt nem vesznek, és úgy arra nézve személyjek sints. Ebből már most meg lehet érteni a' Rómaiak' ezen beszédmódját: „Valakit fejjel meg kisebbíteni”; (Capite aliquem diminuere) az az: ötet a polgári törvénytől, és személytől megfosztani. Mindazonáltal természetesen minden embernek vagyon személyje, mivel meg vagynak mindég természeti törvényei, mellyeknek foglalatjából azután az ember' erköltsi állapotja ered. És minthogy azon törvények minden emberekben hasonló, önként a'

¹ (205. a) Et quae veneraris, et quae despicias, unus exaequabit cinis. Sen. Mar. II.

józan ész mutatja, hogy minden emberek eredetüképpen egy azon hasonló állapotban élnek, következésképpen a' mi egynek szabad, az a' másoknak sints megtiltva, s viszontag. Valamint is a' mi egynek megvagyon engedve, abban mindenik részesülhet. Ezt értette Plautus, midőn mondotta: Olly ember vagyok én, mint te.² És a' Római Törvénytudók is azt tartották, hogy a természeti törvény szerént minden emberek hasonlóak.³ Mellyből kitetszik ezen természeti végzettnek igazsága is: A' mit magadnak nem kívánsz, másnak ne tselekedjedd. Mert valamint másnak nints törvénye azt tselekedni nekünk, a' mit nem kívánunk; úgy hasonlóképpen mi se tselekedhetjük törvényessen másnak azt, a' mi néki árthat, 's a' mit ő nem akar.

43. §.

Hogy pedig mint az előre botsátottakat, mint a' következendőket is még annál jobban, és világosabban megérthessük, tudnunk kell, mi légyen a' birodalom, (Imperium) és az alattavalóság? (subiectio). A' birodalom tehát tészén hatalmat valaki' szabadakaratos, és megengedett tselekedeteinek tulajdon akarat szerént való elintézésére. Az alattavalóság pedig jelent kötelezést, annak, a' kinél a' birodalom vagyon, engedelmeskedni. A' ki a' birodalommal fel vagyon ruházva, neveztetik Igazgatónak, Parantsolónak, vagy Fellyebbvalónak (Imperans, vel Superior); a' ki pedig annak engedelmeskedni tartozik, Alattavalónak (Subiectus) hívattatik. Minthogy tehát a' birodalom tészén hatalmat mások' tselekedeteiknek elintézésére, következésképpen valami előbb való törvényt foglal magában, önként értetődik, hogy annak természetessen az emberek között helye nem lehet; mivel mindnyájan egy azon hasonló törvényekkel bírnak. Azért a' mitsoda törvénnyel egyik a' másoknak valamit parantsolna, vagy valamit tiltana, szinte ollyannal a' másik is viszzontag kívánhatná, hogy magát az ő akaratjához alkalmaztassa, a' mi ellenkező. Ennekokáért azon eredeti természeti állapotban minden ember szabad az alattavalóságtól; mivel senki' birodalma alatt nintsen, és senkitől se függ. Erre nézve a' függetlenség, (independentia) vagy az alattavalóságtól való szabadság (libertas a subiectione) jelent mentettséget minden más ember' akaratjától, és

² (207. a) Tam ego homo sum, quam tu. Asin. II. 8c. IV.

³ (207. b) Quod ius naturae attinet, omnes homines sunt aequales. L. 32. D. de B I.

parantsolatjától. A' minek tsak a' természeti állapotban vagyon helye. Azért mondotta Julius Czaezár, hogy minden ember természetesen igyekszik a' szabadságra, és a' szolgaságot gyűlöli.⁴ Kitétszik tehát már ezekből, hogy az emberek természetesen tsak egyedül az Istentől függnnek, és senki más' birodalmát akaratiok ellenn megesmérni nem tartoznak, hanem mindnyájan élnek mindennemű hasonlatosságban, függetlenségben, az alattavalóságtól való szabadságban, minden előbb való Törvény, és előbb való kelet nélkül. Ennekokáért tsak az Isten' hatalma alá vettetnek, a' kinek, a' mint Cziczzeró mondja, engedelmeskednek a' Tengerek, és a' földek, és az emberek' élete az ő legfőbb Törvényének enged.⁵

44. §.

Hasonlóképpen még szükséges tudni, mi légyen az ember' tulajdona? (suum, vel $\tau \omega$ suum hominis). Értetődnek pedig az által minden javak, tökéletességek, és Jussok, vagy törvények, mellyekkel valaki igazságosan bír. Minthogy pedig minden javak, tökéletességek, és törvények az embernek vagy a' természettől adattatnak, vagy pedig más külső okok által reá háromlanak; azért az ő tulajdona is, vagy természeti, és vele született; (suum naturale, et eonatum) vagy pedig szerzett (acquisitum). Azon tulajdonát az embernek jól meg kell különböztetni az érdemtől (meritum), a' mellyet az ember senkitől törvényessen nem kívánhat, hanem tsak egyedül arra méltónak ítéltelik. Úgy méltónak ítéltetik a' koldús az alami'snára, de annak megadására senkit se kényszeríthet; mivel az még az ő tulajdonához nem tartozik, hanem tsak a' szegénység miatt arra érdemesnek tartatik. Erre nézve az olyan Javak, tökéletességek, vagy Törvények, mellyeket tsak még jövődöben valaki szerzend, nem tartoznak az ő tulajdonához; mert még azokkal nem bír. Az ember' természeti, és vele született tulajdonához tartozik a' test, és annak minden tagjai, egészséggel együtt; azután a' lélek az ő tehetségeivel, nem külfömbben a' függetlenség, az alattavalóságtól való szabadság, és minden egyéb törvények, mellyek az ember' természetéből, és valóságából származnak, és értetődnek. Ennek következésében tehát

⁴ (209. a) Omnes homines natura libertati student, et servitutum oderunt. L. 3. bell. Gall.

⁵ (209. b) Huic (Deo) obediunt maria, terraeque, et hominum vita iussis supremae legis obtemperat. De LL. III. 1.

könnyű már most általlátni, hogy minden ember természetesen maga törvényű (sui Juris) legyen. Az az: maga Ura, mivel senkitől se függ. Hogy pedig az, a' mi nekünk tulajdonunk, másnak is egyszer'smind egy azon időben tulajdona nem lehet, világossabb, mint sem azt vitanni kellene. Mellyet is jól észrevett Ulpianus, midőn mondotta: Természet ellenn va-gyon, hogy, midőn én valamit bírok, te is egyszer'smind ugyan azt bírjadd.⁶ Mindazonáltal, hogy valami egészben nekem is, másnak is része legyen, éppen nem ellenkezik, de hogy ugyan az az egész, egészszén az enyim is, másé is legyen, az ellenmondás.

45. §.

Megértvén már, mi legyen az ember' tulajdona, könnyű lészen megérteni, mi legyen a' megbántás is? (laesio) Értetik pedig itt a' megbántás által minden tselekedet, a' melly valaki' tulajdonával ellenkezik. És ebben az értelemben nem tsak a' józan eszű ember maga magát megbánthatja, ártván a' testének, vagy jószágának; de más embereken kívül még az oktalan állatok is, a' kis gyermekek, és a' bolondok. Sőt az időnek ártalmas forgásai is megbánthatnak minket; mert ezek mind lehetnek okai annak, hogy a' mi tulajdonunk valami fogyatkozást szenvedjen. Mindazonáltal a' megbántás közönségesen téssen más törvényének, és Jussának megrövidítését, vagy abban való erőszakosko-dást. Azért a' ki a' maga törvényével él, ha mindjárt az által más valaki némelly fogyatkozást szenved is a' maga tulajdonában, az senkit se bánt meg; mert külfömben vólna néki törvénye, de minthogy azzal másnak megkárosítása miatt nem élhetne, nem is vólna, a' mi nyilván való ellenmondás. Úgy p. o. a' ki a' maga földjén (fundusán) épít, ha mindjárt az által a' Szomszédjának meszsze való kilátása megszoríttatik is, még se mondhatja, hogy az építőtől megbántatik. Hasonlóképpen a' ki a' maga földjén kútát ásván, a' szomszéd' kútjában a' vizet megapasztja, vagy talán egészszén ki is szárasztja, a' szomszédját meg nem bántja; mert vagyon törvénye a' maga földjén mint építeni, mint kútát ásni; következképpen ő azzal tsak él, és senki tulajdonához hozzá nem nyúl. Minthogy pedig a' megbántás, a' mint már láttuk, nem tsak a' józan eszű emberektől, de még az oktalan állatoktól is, vagy az időnek

⁶ (211. a) Contra naturam quippe est, ut cum ego aliquid teneam, tu quoque tenere videaris. L. 3. §. 5. deretin. vel omitt. poss.

mostohaságától származhat, és vagy a' mi tulajdonunknak megtsonkításában, vagy pedig a' mi törvényünkkel való élésnek meggátolásában állhat; azért akármely megbántásnak neme, ha az a' józan eszű embernek szabadakarattól eredetét veszti, szorosabb értelemben erköltsi megbántásnak, (*laesio moralis*) vagy törvénytelségnak (*iniuria*) mondatik. Azon károk pedig, melyeket vagy az eszefogyottak, vagy a' kis gyermekek, vagy az oktalan állatok, vagy az idők okoztak, test erő szerént való megbántásnak, (*laesio physica*) vagy szerentsétlenségnek (*infortunium*) neveztetnek. Hobbezius ugyan csak annak megbántását tartotta törvénytelségnak, a' mit valaki maga magának szerzett; azonban igen hibásan: mert külömbben az embernek vagy nem vólna vele született tulajdona, vagy ötet abban szabadakarattal meg nem lehetne bántani. Jobban külömböztette a' törvénytelséget a' szerentsétlenségtől Menander, midőn mondotta: Hogy a' szerentsétlenség a' történetről függ, a' törvénytelség pedig az akarattól.⁷ És csak ugyan tulajdon értelemben azt kell szerentsétlenségnek mondani, a' mi olly történetről függ, a' melyet előre általlátni, vagy eltávoztatni az embernek lehetetlen. Úgy p. o. midőn a' jég a' vetéseket elveri; vagy a' mennykő meggyújtja a' házat. Az ollyan rossz pedig, melly az emberektől akarattal ellenn, vagy észnek fogyta miatt származik, valamint az is, a' melly az oktalan állatoktól eredetét veszti, testerő szerént való megbántást tészén. Mindazonáltal mind a' kettő a' Törvényben történetes kárnak (*damnum casuale*) neveztetik. De erről másutt bővebben szöllani fogunk.

46. §.

Minekutánna már tudjuk, miképp', s mi által bántattathatik meg az ember, azon felyül pedig az ember' vele született törvényeiről is több ízben említést tettünk, a' jó rendtartás hozza magával, hogy azokat a' törvényeket is név szerént előadjuk, s előszámláljuk. Tartozik pedig azok közzé 1-szer: A' maga megtartására való törvény; (*ius se conservandi*) mert mihelyest az ember az Istenről a' világra tétetett, vagy is teremtetett, azonnal a' vólt ő benne az Istennek a' legelsőbb feltett tzelja, hogy mind addig itt élne, míglen néki ötet ismét kiszöllítani nem tetszenék. Hogy tehát az ember is azon feltett

⁷ (213. a) *Iniuria hoc distat infortunio: hoc casus, illam quod voluntas efficit. Apud Stob. tit. VII.*

tzélhez képpeszt éljen, és a' világon légyen, kell a' maga megtartására való törvényének is lennie; külömbben a' nélkül az Istentől nékie rendelt feltett tzéljának eleget nem tehetne. Mellynek következésében minden ember tartozik mindazokat az ő tehetsége szerént eltávoztatni, mellyek az ő ittlétét meggátolhatnak, vagy éppen semmivé tehetnék. Azért szükséges, hogy nem tsak az egészségét fent tartani iparkodjon, hanem minden veszedelmeket is, a' mellyekből annak valami fogyatkozása származhatna, szorgalmatosan kerüüljen. Hogyha pedig történetből betegségbe is esni találna, szükséges, és hasznos orvosságokkal a' megromlott egészségét vissza nyerni igyekezzen. Leginkább pedig maga magának szabadakaratos gyilkosa soha se légyen; mert akkor az Isten akarhatja ellenn nyilván törekedik, és a' mint Cziczero mondja, kerüli azon emberi tisztet, mellyet az Isten néki rendelt, és adott.⁸ Azért, hogy Szenekával szólljak, az okos embernek nem kell az életből szökni, hanem kilépni, 's leginkább a' halálhoz való rendetlen kívánságot eltávoztatni.⁹ De valóban is, ha már minden oktalan állatban, a' mit a' közönséges tapasztaláson kívül Cziczero is bizonyít,¹⁰ meg vagyon a' maga megtartására való természeti ösztön, mennél inkább kell tehát az okos embernek a' maga megtartására iparkodni, 's arra gondot viselni! Azonban nem elegendő, hogy az ember tsak azon légyen, hogy napról napra a' testét egészséges állapotban megtartsa, hanem azon felyül szükséges még, hogy mint azt, mint pedig a' lelkét is tökéletesítse. A' honnan ismét vagyon néki 2-szor: A' maga tökéletesítésére való törvénye; (*ius se perfioiendi*) mellynek következésében tartozik az ember a' testét annak erejéhez szabott munkákban, és más mesterséges foglalatosságokban, a' mennyire tőle kitelik, gyakorolni; mert ezek által a' test erősítettetik, és tökéletesítettetik. A' lélekre nézve pedig köteleztetik magának hasznos, és szükséges tudományokat szerezeni; mert arra a' végre adattak a' léleknek annyi sok tehetségek, hogy magát azok által tökéletesítse, 's pallérozza. Azonban ezekről is bővebben szóllani fogunk a' második részben, midőn az ember' maga eránt való kötelességeit különösen elő adni fogjuk.

⁸ (215. a) *Ne munus humanum a Deo nobis assignatum, dafugisse videamur. Vid. Cic. in Somn. 8 cip.*

⁹ (215. b) *Vir fortis, ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire. Et ante omnia vitetur moriendi libido. Epist. 24.*

¹⁰ (215. c) *Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet. Fin. V. 9.*

47. §.

Mint hogy pedig mint a' maga megtartás, mint a' tökéletesítés arra való szükséges eszközök, és dolgok nélkül lehetetlen volna, azért vagy az embernek 3-szor: A' dolgokra való törvénye is. (ius rerum) Az az: tartozik az ember magának szerezni olly szereket, mellyek az ő megtartására, 's tökéletesítésére kívántatnak. Mert a' kinek vagy törvénye a' bizonyos feltett tzelra, annak kell törvényének lenni az ahoz való szükséges eszközökre is; mivel a' feltett tzelt eszközök nélkül elérni lehetetlen. Azért a' ki akarja a' feltett tzelt, annak az ahoz való szükséges eszközöket is kell akarni. Értetik pedig itt a' dolog által minden valóság (Ens) az emberen kívül, a' melly nekünk hasznunkra lehet. Ennekokáért tartozik az ember magának szerezni olly dolgokat, mellyek az ő megtartására, 's tökéletesítésére szükségesek. Azért gondjának kell lenni a' mértékletes ételre, italra, ruházatra, 's lakhelyre; mert ezek nélkül magát se meg nem tarthatja, se nem tökéletesítheti, mivel nints nehezebb a' könnyű útra valónál.¹¹ Szépen ír mind ezekről Czczeró: Mindennemű állatnak, úgymond, mindjárt elejétén a' természettől adatott, hogy magát, életét, és testét védelmezze, (megtartsa) 's mindazokat, mellyek az élelemre szükségesek, szerezze, 's gyűjtse, úgymint: eledelt, rejtkehelyet, és más efféléket.¹² Mivel pedig haszontalan volna az embernek a' maga megtartására, 's tökéletesítésére való törvénye, valamint is minden ahoz megkívántató dolgoknak megszerzése is, ha tsak azokkal való élés egyszer'smind bátorságos is nem lenne; azért vagy néki 4-szer: A' bátorságra való törvénye is; (ius securitatis) mert ha az embernek nintsen bátorsága, örökös veszedelemben forognak nem tsak minden dolgai, de még maga az élete is; mivel a' dolgok' elvesztése által a' maga megtartására való szükséges eszközöktől megfosztatik, és nem tsak magát nem tökéletesítheti, hanem a' végső romláshoz, és elveszéshez közelít. Hogy tehát az előre botsátott törvényekkel való élésben meg ne gátoltassék, szüksége, és törvénye is vagy az a' bátorságra. A' bátorság tehát általjában olly állapotot téshen, a' mellyben okossan, semmi veszedelemtől, és roszsztól félni nem lehet. Okossan mondom; mert sok ember akkor is fél a' mikor semmi félni

¹¹ (217. a) Nihil est viatico levi gravius. Sidon 7. Ep. 2.

¹² (217. b) Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tucatur, omniaque, quaecunque ad vivendum sunt necessaria, acquirat, et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Off. I. 4.

való oka nintsen, p. o. a' ki éjtszaka a' kísértetektől fél, az nem fél okossan; mert attól fél, a' mi nintsen, és úgy maga magának nem enged bátorságot. Ezeknek következésében a' bátorságra való törvény jelent hatalmat, és tehetséget arra, hogy nekünk más ne ártson. Vagy is olly hatalmat, mellynek következésében nem tartozunk szenvedni, hogy más ártson nekünk. Külömbben a' magunk' megtartására szorító törvénynek nem tehetnénk eleget, és midőn minket valaki abban gátolna, mi pedig, mikor lehet, ellennt nem állnánk, magunkat ezen törvény alól felszabadítanánk, és így vólna is törvényünk, de minthogy azzal, mikor minket más abban gátol, élni nem tartoznánk, nem is vólna, a' mi világos ellenmondás. Ezt a' bátorságra való törvényt helyesen adja elő Cziczeró, mondván: Mihelyest valami állat születik, irtózik az elveszéstől, és azon dolgoktól, mellyek néki elveszést okozni látszatnak.¹³ Mindezekből már most könnyű vehetni észre, hogy a' bátorsággal ellenkezéék a' veszedelem, (*periculum*) vagy is azon állapot, a' mellyben valami rossz réánk következik. És ha azon rossz a' testünket, vagy más jószágunkat illeti, külső veszedelem vagyon jelen; hogyha pedig a' lelkünkre tzeloz, belső veszedelemben forgunk.

48. §.

A bátorságra való törvényből természetesen származik 5-szer: A' védelmezésre való törvény; (*ius defensionis*) mert semmi sints természetesebb annál, hogy a' ki nem tartozik szenvedni, hogy más néki ártson, az egyszer'smind védelmezhesse is magát. Mivel mit használna az embernek a' bátorságra való törvénye, ha annak, a' ki néki ártani akar, ellennt nem állhatna, 's magát nem védelmezhetné? Azért a' védelmezésre való törvény téssen hatalmat, annak, a' ki ártani akar, ellennt állani. Azon tselekedet pedig, a' mellyel az ártani akarónak valaki ellenntáll, védelmezésnek (*defensio*) neveztetik. Mellyből már kitetszik, hogy magát tsak az ellenn kell védelmezni, a' ki ártani akar; mert azt hozza magával, a' mint Cziczeró mondja, a' józan ész az okosoknál, a' szükség a' vad, és barbarus embereknél, a' szokás a' nemzeteknél, és maga a' természet a' vad állatoknál, hogy minden erő-

¹³ (219. a) Simul, atque natum est animal, alienatur ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur adferre. Fin. III. 5.

szakot, a' mint tsak lehetséges, a' testektől, és az életektől eltávoztassanak.¹⁴ Azt érti Horátzius is, midőn így szól: A' farkas fogával, az ökör szarvával védelmezi magát.¹⁵ De minthogy sokszor olly környüállásokba jöhet az ember, hogy magát, vagy a' jószágát másképpen nem védelmezheti, ha tsak az ártani akarót erőszakosan arra nem kényszeríti, hogy a' megbántástól megszűnjön, vagy is, ha tsak az erőszakkal ellennt nem áll. Azért vagyon 6-szor az embernek: Erőszakra való törvénye is, (*ius violentiae*) melly által értetik hatalom az ártani akarónak annyi rosszat a' testében, vagy a' jószágában okozni, a' mennyi elegendő arra, hogy többé test erő szerént ne árthasson. Ez a' hatalom szorosabb értelemben a' kényszerítésre való törvénynek is (*ius cogendi*) nevezetik. Lehet pedig valakit kényszeríteni 1-szer: tsak némelly rosszsznak megfenyegetésével, vagy is a' mint mondják, valami szerént, (*secundum quid*) úgy p. o. ha az ártani akarót fegyverrel, vagy más rosszal megfenyegetem. Vagy pedig 2-szor: ha az ártani akarót test erő szerént való tehetségétől megfosztom, de úgy, hogy az által semmi tökéletlenséget ne szenvedjen, valamint, ha ötöt megkötözöm, vagy vasra verem. Végtére pedig, és 3-szor: legszorosabb értelemben kényszeríteni tészén az ártani akarónak test szerént való rosszszakatis okozni, úgy, hogy az által tökéletlenné is tétessék, valamint, ha ötöt a' jószágától megfosztom, megsebesítem, vagy ha más mód nints benne, meg is ölöm. És így tulajdon értelemben az erőszakra való törvény alatt az utolsó kényszerítésnek módja értetődik, midőn t. i. az erőszakot erőszakkal vissza hajtjuk. Mindazonáltal az magától értetődik, hogy azzal a' törvénnyel tsak a' természeti állapotban élhet az ember, a' hol magának másképpen az okozott, vagy okozandó kárért eleget nem tehet; a' polgári állapotban pedig az erőszakoskodás tsak akkor törvényes, mikor annak elmúlásztásával az életünk, vagy annak megtartására szükséges dolgaink, és jószágaink örökös veszedelembé juthatnának, és azoknak megszabadítására semmi más mód nem vólna. Úgy p. o. ha az úton álló engem vagy meg akar ölni, vagy mindenemtől megfosztani, 's én más segítséget nem találok, akkor erőszakosan kényszeríthetem ötöt, ha arra elegendő erőm vagyon, hogy nékem ne ártson; mert ha azt nem teszem, engem vagy megöl, vagy megfoszt, és ezen káromért soha többé

¹⁴ (220. a) Hoc ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacunq[ue] ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent. Pro Mil.

¹⁵ (220. b) Dente Iupus; cornu taurus petit, etc. De defens. Serm. II. 1.

magamnak eleget nem tehetek. Mivel ha megöl, akkor ötet semmi bíróhoz ezen a világon nem hívattathatom, ha pedig csak megfoszt is, akkor se lesz módom magamnak eleget tenni; mert mint úton állót, nem tudom mely részében az országnak keressem? és ha keresem is, ha csak különös történet reá nem vezet, nem is találom meg, 's így az életem, vagy a jószágom örökös veszedelemben forog, mellynek megtartására, 's megszabadítására itt erőszakkal élhetek.

49. §.

Megesmervén már, és megértvén az ember' vele született törvényeit, látnunk kell immár, mi legyen az indító ok az erőszakra való törvényre? És a' mint már fellyebb is emlétést tettünk, itt is azt mondjuk, hogy arra való indító ok egyedül a' megbántás legyen. Mert nem adhatni elegendő okát annak, miért lehetne törvényessen mást valamire kényszeríteni, ha az minket meg nem bántott, és a' mi tulajdonukat semmiképpen meg nem rövidítette. Ezen okból senkit se lehet kényszeríteni arra, hogy minket a' maga tulajdonában részesítsen, vagy minket tökéletesítsen; mert arra nintsen semmi törvényünk, hanem legfellyebb érdemünk lehet (ezen Rész 44. §.) Hozzá járúl az is, hogy a' mitsoda törvénnyel én mást kényszeríteni akarnék, hogy engem' tökéletesítsen, és nékem a' maga tulajdonából részt engedjen, szinte olly jussal más is kívánhatná én tőlem azt. És így a' nyilván való ellenmondáson kívül felesleg valók lennének ezen birtokot jelentő szótskák: Enyim, tied, övé. Sőt az alattavalóságtól való szabadság is semmivé lenne; mert akkor semmit se volna szabad tenni másnak engedelve nélkül. Azért jól veszi azt észre Cziczéro, mondván: hogy az nem látszatik szabadnak lenni, a' ki valaha semmit nem tselekszik.¹⁶ Ezekből tehát nyilvánossan kitetszik, hogy más legyen, valakinek nem ártani, 's más valakinek nem használni, 's azt nem tökéletesíteni. Azért hibásan vélekednek azok, kik azt tartják, hogy az erőszakra való törvény tsupán a' magunkhoz való kötelességeinkből származik; mert magunkhoz való kötelességeinknek eleget tehetünk minden erőszak nélkül, csak minket senki ne bántson, 's úgy az erőszakoskodásra okot ne adjon. Híjában mondja valaki, hogy a' kinek vagyon törvénye a' feltett tételre, annak kell törvényének lennie az ahoz szükséges eszközökre is, a' honnan

¹⁶ (223. a) Liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. Orat. II. c. 6.

azt akarják béhozni, hogy mivel az embernek vagyon a' maga megtartására, tökéletesítésére, 's a' dolgokra való törvénye, kell törvényének az ahoz való szükséges eszközökre is lennie, következésképpen azon eszközöknek megadására másokat kényszeríthet is. Mert vagyon az embernek ugyan a' fellyebb említett feltett tzelra, 's annak elnyerésére való szükséges eszközökre is törvénye, de azon eszközöket nem lehet más' karával, és megbántásával keresni, külömbben ellenkező esetben ő a' védelmezésre, 's erőszakra való törvényével igazságosan fog élni. És így a' mint már fellyebb megmondottuk, a' mitsoda törvénnyel mi más a' mi tökéletesítésünkre kényszeríteni akarnánk, olyannal ő is visszontag tölünk azt kívánhatná, 's ekképpen az ember' vele született törvényeiből tsupa zürzavar lenne. Sőt azoknak soha semmi sikerek se lehetne; mert a' mennyit én kívánnék mástól, szinte annyit ő is kívánhatna tőlem minden ok nélkül. Azért nem szabad a' végső szükségesen kívül a' maga megtartása végett lopni, vagy mást megfosztani; mert az által mások megbántatnak, 's megsértetnek.

50. §.

De hogy a' most mondatottakat még annál jobban megérthessük, szükséges tudnunk, mi légyen a' tökéletes törvény, (*ius perfectum*) és mi a' tökéletlen? (*imperfectum*) Erre nézve tökéletes törvénynek neveztetik azon hatalom, és tehetség, mellyel élünk a' mi tulajdonunknak tekintetében. Az az: mellynek erejével a' mi tulajdonunkat bírjuk, azt mindenek ellenn védelmezük, és ha abban megbántattunk, annak sérelmét erőszakkal is helyre állíthatjuk. A' tökéletlen törvény pedig egyedül az érdemtől származik, és tsak azokban találhat helyet, mellyekre méltóknak ítéltetünk, és tartattunk. Következésképpen a' tökéletlen törvény semmi tulajdonunkat nem foglal magában, azért is annak erejével senkit valamire kényszeríteni nem lehet. Úgy p. o. vagyon a' koldúsnak érdeme az alami'snára, mivel szegény, de annak megadására senkit se kényszeríthet; mert az adandó alamisna még nem tartozik az ő tulajdonához, és tsak egyedül másnak jó akarattjától függ annak megadása, vagy megtagadása. Ellenben pedig a' ki nékem kárt tett, vagy engem' az én tulajdonomban akár melly módon megbántott, vagy megbántani akar, azt mint káromnak helyre állítására, mint pedig lett, vagy léendő megbántódásomnak eltávoztatására erőszakkal is kényszeríthetem. Némelylek ugyan azt vélik, hogy a' tökéletes törvény az volna, a' melly öszve vagyon kaptsolva a'

kénszerítésre való törvénnyel, a' tökéletlen pedig az, a' mellyben kénszerítésnek helye nem lehet. Mindazonáltal ezen meghatározás nem éppen tellyes; mert minden véünk született törvények egyszer'smind tökéletesek is, és még is élhetünk, és élünk is sokszor azokkal a' kénszerítésre való törvény nélkül, a' mellynek tsak a' megbántásnak idejében veszünk hasznát. Az mindazonáltal bizonyos, hogy minden tökéletes törvényből származhat a' kénszerítésre való törvény, de nem mindég vagyon azzal elkerülhetetlenül öszvekaptsolva. Úgy élhetek én a' magam' megtartására való törvényemmel erőszak nélkül, ha engem' az én meg tartásomban senki se gátol, de ellenkező esetben fen tarthatom a' magam' megtartására való törvényemet erőszakkal is. Valamint pedig a' törvény vagy tökéletes, vagy tökéletlen, úgy a' kötelezés is, melly mindeniknek megfelel, azon nevezet alatt kinek kinek tudva lehet. Onnan azután jön a' tökéletes, és a' tökéletlen végzett is, melly közzül az első jelenti a' tökéletes kötelezést, a' második pedig a' tökéletlent. Minthogy pedig a' mint láttuk, a' tökéletes törvény a' mi tulajdonunkból származik, és a' tökéletlen tsak egyedül az érdemen épül, könnyű általláthatni, hogy a' tökéletes kötelezéseket ezen egy mondással kifejezhetjük: Senkit meg ne bánts, vagy: Hadd meg mindeniknek a' magáét. A' tökéletleneket pedig illy formán ejthetjük: Azon légy, hogy másoknak is használhass. Mellyből kitetszik, hogy az első nemű kötelezéseknak egyedül a' megbántástól való megszűnéssel tehetünk eleget; a' második nembélieknek pedig tsak valami tselekedetnek megtétele által. Azért az első kötelezésnek megtartására lehet valakit kénszeríteni, de nem a' másodikra is. Ebben az értelemben szóllott a' Római Törvény tudó Pál, mondván: Senkit se lehet kénszeríteni, hogy a' szomszédjának használjon, hanem tsak hogy ne ártson, vagy ötet abban ne gátollja, a' mit törvényessen tselekedhet.¹⁷

51. §.

A' Törvénynek egyéb osztásaihoz tartozik még az is, melly által a' Törvény osztatik a' közönségesre, és a' tulajdonra. Közönséges törvénynek pedig (*ius commune*) neveztetik azon törvény, a' mellyben minden ember részesül, és a' mellyből senki ki nem zárattathatik. Úgy p. o. a' maga megtartására

¹⁷ (227. a) *Nemo cogi potest, ut vicino prosit, sed ne noceat, aut interpellat facientem, quod iure facere possit. L. 2. §. 5. D. de Aq. et Aq. pl. II.*

való törvény közönséges; mert abban minden ember részesül. Tulajdon törvénynek pediglen (*ius proprium*) mondatik az olyan törvény a' mellyel tsak vagy egyes ember, vagy többen megegyesülve élhetnek, és a' többiek, kik azon egyességben nem foglaltatnak, a' törvényből is kirekesztetnek. Úgy a' gyermekek nevelésére való törvény tsak a' Szüléknek tulajdon, és mások abban nem részesülnek. Ez a' törvény látszatik oka lenni annak, hogy némellyek az ember' tulajdonát ekképpen határozták meg: hogy az, a' mellyből mást ki lehet zárni.¹⁸ Vagy pedig a' mihez valakinek tulajdon törvénye vagyon.¹⁹ Innen kitetszik, hogy az ember' minden vele született törvényei a' közönséges törvényekhez tartoznak; mert azokban minden emberek részesülnek; ellennben pedig más akármelly módon szerzett Jussai tulajdon törvények közzé számláltatnak; mivel azokban a' Szerzőn kívül, annak akarata ellenn más senki törvényessen nem részesülhet. Mindazonáltal, ha a' közönséges törvényt minden emberben különösen tekintjük, azokat egyes emberre nézve tulajdonoknak mondhatjuk; valamint a' tulajdonokat is, azon értelemben, mellyben a' velek élőkre kiterjednek, közönségeseknek nevezhetjük.

52. §.

Tudjuk tehát már, hogy vagynak az embernek külömbféle törvényei, 's jussai, a' mellyekkel, ha ő minden erőszakoskodás, és kényszerítés nélkül élhet, békességben lenni mondatik. Azért a' békesség (*pax*) térsen olly állapotját az embernek, a' mellyben semmi erőszak, és kényszerítés nintsen. Azzal ellenkezik a' hartz, vagy a' had, (*bellum*) az az: olly állapot, a' mellyben az emberek eltökélt szándékot mutatnak, hogy egyik a' másinak erőszakkal rosszat akar tenni. Innen következik, hogy mindeniknek, a' ki mást kényszeríthet, és a' maga tulajdonát erőszakkal is védelmezheti, vagyon a' hadra való törvénye (*ius belli*). A' hadban eltökélt szándékot mutatnak az emberek, és erőszakkal egyik a' másinak rosszat akar tenni; mert a' hol tsak tréfából, vagy játék kedvéért viaskodnak, avagy pedig tsalárdsággal, és alattomosan valaki másnak rosszat tesz, ott had nintsen. Azért eltökélt szándéknak, és erőszaknak a' rossznak megtételére a' hadban lenni szükséges. Minthogy

¹⁸ (227. b) Vid. Cant. Disc. Mor. §. 1826 et Achenw. I. N. edit. IV. §. 53.

¹⁹ (227. c) Heuffel Exerc. ad Grot. §. 142.

pedig a' had tsak segítő eszköz a' megbántásnak való eltávoztatására, önként kitészik, hogy a' hadra való törvényel tsak a' megbántásnak idejében élhetünk, de ott is tsak úgy, ha annak eltávoztatására más könnyebb módunk nintsen. Ebből tehát az következik, hogy a' békesség tellyes természeti állapotja az embernek, vagy is, hogy az ember a' természettől békességre született. Azért a' had feltételes állapotot jelent; mivel az ember' természetből egyenesen, és eszköz nélkül nem értődik, és tsak azon értelemben az ember' vele született törvényeihez tartozik, a' melyben eszközképpen az ő bátorságának megszerzésére, 's a' lett megbántásának eltávoztatására szolgál. Mivel a' kinek vagyon valamire vele született törvénye, annak kell lenni vele született törvényének az ahoz való szükséges eszközökre is. Minthogy tehát a' természet adott az embernek a' bátorságra, 's a' békességre való törvényeket, kétség kívül adott azoknak fentartására való szükséges eszközökre is. Azért hibásan vélekedett Hobbezius, azt állítván: hogy a' természeti állapot hadi állapot légyen.²⁰ És úgy azután másutt maga magának ellenmond, midőn azt tanítja, hogy a' hadi nyomorúságokat, és veszedelmeket mindnyájan természetesen kerülük, és hogy a' természet első végzette légyen, keresni a' békességet, a' hol azt megtalálhatni; a' hol pedig azt nem találhatni, ott a' hadra való segítséget keresni kell.²¹

53. §.

Minekutánna az embernek minden vele született törvényeit elegendőképpen kifejtettük volna, meg kell már most vizsgálunk azt is, mi légyen a' törvényes, vagy az igazságos? Igazságosnak tehát (iustum) a' legbővebb értelemben mondatik mind az, a' mi semmi törvényel, és végzettel nem ellenkezik. És ugyan az, ha a' mivelőnek akarattjától függ, és azért mindeneknek helybenhagyását megérdemli, betsületesnek (honestum) nevezetik. Ellenben pedig mind az, a' mi valami törvényel, és végzettel ellenkezik, igazságtalannak (iniustum) hivattatik. És ha a' mivelőnek akarattjától származik, mivel őtet tökéletlenebbé teszi, s azért senkinek helybenhagyását nem érdemli, betstelennek (inhonestum) nevezetni szokott. Ennekokáért

²⁰ (229. a) Status naturae status belli. De Civ. IX. 3. XIII. 7.

²¹ (230. a) Belli calamitates, et pericula natura omnes fugiunt. De Civ. Epist. Dedic. Prima naturae lex est, quaerendam esse pacem, ubi haberi potest, ubi non potest, quaerenda esse belli auxilia. De Civ. II. §. 2.

mondja Czczeró, hogy az légyen betsületes, a' mi magában igazságosan (törvényesen) ditsérendő, és a' mit igazán természetesen ditséretesnek mondunk, ha mindjárt senkitől sem is ditsértetik.²² Minthogy pedig a' törvényeknek, és a' végzeteknek három nemét lenni már tudnánk, (ezen Rész 29. §.) nem tsak érdemesnek, de szükségesnek is találom, minden tselekedeteket arra nézve, a' mint azok valamely nemű törvénnyel, és végzettel megegyeznek, vagy ellenkeznek, különös tóldalék névvel megjegyezni. Mellynek következésében azon tselekedet, a' melly az Isten' ditsősségével megegyez, ájtatos, vagy Istenes tselekedetnek (*actio pia*) mondatik; a' melly pedig azzal ellenkezik, Istentelennek (*impia*) neveztetik. Úgy, a' melly a' magunk eránt való kötelességeinket illeti, s ha azokkal megegyez, szorosabb értelemben betsületesnek, (*actio honesta*) valamint, ha ugyan azokkal ellenkezik, betstelennek (*inhonesta*) mondatik. Hasonlóképpen végtére az, a' mi a' felebarátunk' javát, és tökéletességét tzéloza, szorosabb értelemben neveztetik igazságosnak, (*iustum*) hogyha pedig mind a' kettőnek ellennére vagyon, igazságtalannak (*iniustum*) hívattatik. De mivel mint magunk eránt, mint mások eránt kétféle kötelességeink vagynak, t. i. magunk eránt valók, némellyek illetik a' lelket, némellyek pedig a' testet; mások eránt valók pediglen, némellyek tökéletesek, némellyek tökéletlenek; azért ismét látnunk kell, miképpen neveztessek különösön minden tselekedet, a' melly valamelyikkel a' most előhozott kötelességek közzül megegyez, vagy ellenkezik? Ennekokáért mind az, a' mi a' lelkünket, és az egész belső állapotunkat tökéletesíti, legszorosabb értelemben betsületesnek; (*honestum in sensu strictissimo*) a' mi pedig a' testünket, és a' külső állapotunkat tökéletesíti, tisztességesnek (*decorum*) mondatik. Nem külömbben a' mi mások eránt való tökéletes kötelességeinket tárgyáza, az legszorosabb értelemben igazságosnak (*iustum sensu strictissimo*) neveztetni szokott. A' mi pedig végtére minket valamire tsak tökéletlenül kötelez, illendőnek (*aequum*) tartatik. Azonban a' tisztességes lehet vagy természeti, ha maga a' természet azt valakibe belé öntötte, mint p. o. ha valakinek természettől szép, tiszta, s kellemetes ortzája vagyon; vagy pedig lehet készakaratos, ha az egyedül az ember akarátjától függ, és másoktól olyannak tartatik, valamint, módi szerént magát ruházni, helyessen tántzolni: szépen Komplementomot vetni 's t. afféle. Mindezeknek annyiféle ellenkezőjük is vagyon. Azt mind-

²² (231. a) *Honestum est, quod per se ipsum possit iure laudari, et quod vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile. Fin. II. 14. et Off. I. 4.*

azonáltal jól észre kell venni, hogy a' tisztességes a' betsületessel nintsen szükségképpen öszvekaptsolva, azért lehet valami tisztességes, de azonban betstelen, és tsúnya, a' millyenről szól Horátzius, mondván: Belől tsúnya, de nyalka tisztességes bőrrel.²³

54. §.

Láttuk már miképpen neveztetnek minden tselekedetek arra nézve, a' mint valamely törvénnyel vagy megegyeznek, vagy ellenkeznek; de minthogy valaki némely tselekedetnek többszeri megtétele által szerezhethet magának arra való némű némű könnyűséget, és azt mintegy szokásba veheti,²⁴ azért nem lésszen felesleg való az olyan hajlandóságot mind a' két nemű tselekedetek' megtételére előhozni, s mindeniket az ő tulajdon nevével megjegyezni. Ennekokáért azon hajlandóság, és könnyűség, mellyel valaki a' végzetek' betöltésében bír, neveztetik jóságnak, vagy jó erköltsnek; (virtus) ellennben pedig, ha ugyan azon hajlandóságot, és könnyűséget magának a' végzetek' általhágásban szerzette, feslettségnek, vagy rossz erköltsnek (vitium) mondatik. Minthogy pedig mint a' jó, mint a' rossz erköltsnek, hogy olyannak mondatthassék, az értelemtől, és az akarattól származni kell, könnyű általlátni, hogy a' ki tsak külsőképpen a' végzettnek eleget tesz, vagy azt általhágja, a' nélkül, hogy arra akaratja légyen, az se jó, se rossz erköltsre magát érdemessé nem teszi. Azért tsak az olyan érdemli meg a' jó erköltsösnek nevét, a' ki, mint Philemon mondja, minden képmutatás nélkül, nem tsalárdságból, hanem jóságból akar jó, 's igazságos lenni, nem pedig látszatni.²⁵ Minthogy pedig tovább minden végzett, vagy természeti, vagy polgári, vagy pedig Anyaszentegyházi; azért szinte annyiféle jó, 's rossz erköltsnek is nemei találtnak; és úgy azon jó erkölts, melly a' természeti végzetek' betöltésében áll, természeti, vagy böltsességés jó erköltsnek (virtus naturalis, vel philosophica) mondatik. A' melly pedig a' polgári végzeteket megtartja, polgári jó erköltsnek (virtus civilis) hívattatik. Hasonlóképpen végtére a' melly az Anyaszentegyháznak parantsolatit végbeviszi, keresztényi jó erköltsnek (virtus christiana) neveztetik. Azonban nem mindjárt valakinek

²³ (233. a) I. Epist. 16. v. 45.

²⁴ (233. b) Frequens imitatio transit in mores. Fab. I. 18.

²⁵ (234. a) Apud Stobaeum Serm. IX.

vagyon jó, vagy rossz erkölte, ha egyszer kétszer a' végzettnek eleget tesz, vagy azt által is hágja; hanem szükséges, hogy abban már több tselekedetek által jártos, és esméretes légyen, és valami könnyűséget is egyszer'smind, 's hajlandóságot az a' afféle tselekedetekben magának szerezzen. De mivel ismét a' természeti végzetek, és törvények több neműek vólnának, némelylyek t. i. az Isten eránt, némelylyek magunk, némelylyek pedig mások eránt való kötelességeinket, és ugyan az utólsókat, vagy tökéleteseket, vagy tsak tökéletleneket magokban foglalnának, azért a' természeti jó erkölts is arra nézve, a' mint vagy ezen, vagy amazon nevű végzeteknek eleget tesz, különös nevet szokott felvenni. Ennekokáért az Isten eránt való kötelességeknek betöltésére való hajlandóság mondatik ájtatosságnak; (pietas) magunk belső állapotját illetőknek pedig betöltése, betsületnek, (honestas) a' külső állapotunkat tzelozóknak pediglen végbevitel, tisztességnek (decentia) neveztetik. Mások eránt való tökéleteseknek megtartása hívatatik szoros igazságnak; (iustitia stricte talis) tökéletleneknek pedig elégtétele illendőségnek (aequitas) mondatik. Mindezekkel annyiféle nevű rossz erköltsök is ellenkeznek, u. m. az ájtatlanság, a' betstelenség, a' tisztátalanság, vagy szemtelenség, az igazságtalanság, és az illetlenség.

55. §.

Jöllehet a' felyebb mondatottakból világossan kitetszik, hogy az igazság legszorosabb értelemben tsak a' mások eránt való tökéletes kötelességeknek betöltésében áll, és azért semmi különös tekintetre méltó osztást nem szenvedhet; mindazonáltal találtattak némelylyek, kik inkább szószaporításból, mint valami fontos okból az igazságot mindenesre, és részesre (iustitia universalis, et particularis) elosztották. Az elsőt minden jó erköltsöknek bírásában helyeztették,²⁶ vagy legalább az olyanokban, mellyek mások' tökéletesítésére meghatározatlanul szolgálnak. A' másodikat pedig abban lenni mondották, hogy mások' bizonyos, és különösen meghatározott törvényeikkel ne ellenkezzen, főképp' pedig az olyanokkal, mellyek a' hasonlatosságnak fentartására az emberek között szükségesek. És ezt a' részes igazságot azután ismét nevezik, vagy osztónak, (distributiva) ha a' szerént valami közönséges dolgok, és jószágok osztatnak, és kinek kinek a' maga

²⁶ (236. a) Juslitia in sese virtutes continet omnes. Hesiod.

törvényes része kiadatik, a' személyére nézve minden tekintet nélkül. Úgy p. o. midőn a' háborúban nyertt préda úgy elosztattik, hogy a' Tiszt többet, mint egy köz ember, ne kapjon. Vagy pedig tserélőnek, (commutativa) midőn tsak tsupán a' tserélendő dolgok tekintetbe vétettnek, és egyik a' másikért egyenlő érték gyanánt oda adatik. Mint p. o. ha egy lóért 50 Aranyat adnak. Úgy hasonlóképpen osztják még az igazságot tovább a' jutalmazóra, (remuneratrix) és a' boszszúállóra (ultrix). Az első a' jó tselekedeteket megjutalmazza; a' második a' rosszakat megbünteti. Azonban nékem úgy tetszik, hogy az igazságot, mint igazságot osztani nem lehet; mert minden tselekedeteinkben tsak arra kell vigyáznunk, hogy más tulajdonát meg ne sértsük; mivel abban áll tulajdonképpen minden igazság, akár mi azután valakivel osztozunk, akár tserélünk, akár mást jutalmazni, akár büntetni szándékozunk. Hozzá járúl még az is, hogy már ezen részes igazságok mind a' mindenesben foglaltatnak, és értődnek, mellyek nem annyira valami különös igazságokat, mint egy azon igazságnak különbözőféle környüállásokban egy azon tzélját jelentik. Azért ezen osztás olly forma mintha mondanám: Mivel pénzen mindent lehet venni, tehát vagyon mindenes pénz, de mivel tsak bizonyos, és különös dolgokat is lehet rajta vásárolni, tehát részes pénz is vagyon. Nem különbözőben, mivel pénzzel osztozni is lehet, vagy valamit érte tserélni, vagy valakit azzal megjutalmazni, vagy pedig megbüntetni, tehát szinte osztozó, tserélő, jutalmazó, s' büntető pénz is lenne, holott pedig egy azon nemű pénz ezt a' többféle sikeret teszi.

56. §.

Azért találtattak ismét még mások is, kik a' fellyebb előhozott osztást vagy nem szenvedhették, vagy nem érthették, és azért újra az igazságot a' betöltőre, (expletrix) és a' tulajdonítóra (attributrix) elosztották.²⁷ Elsőnek azt tartották, a' melly mások eránt való tökéletes kötelezéseknek eleget tesz. Másodiknak pedig azt mondták lenni, a' melly tsak az érdemen épül, következésképpen egyedül a' tökéletlen mások eránt való kötelességeket tölti bé. Mindazonáltal ezen osztásból is tsak az jön ki, hogy tsak maga a' betöltő igazság tulajdonképpen igazságnak nevezettethetik; mivel kinek kinek a' maga tulajdonát meghagyja. A' tulajdonító igazság pedig nem egyéb, mint illendőség. De

²⁷ (237. a) Vid. Grot. I. B. etc. P. I. 8. et Heinec. ibid.

még voltak olyanok is, kik az igazságot személyi igazságra, (iustitia personae) és a' tselekedetire (iustitia actionis) aprították. A' személyi, azt mondják, kinek kinek a' magáét megadja; a' tselekedeti pedig tsak külsőképpen a' végzetthez alkalmaztatja magát, jóllehet akarhatja nem mindenkor légyen végzett szerént tselekedni. Azonban ezen osztás sem éppen helyes; mert az első nemű igazság nem tsak szoros értelemben vett igazságot téssen, hanem minden egyéb jó erköltsöket is magában foglalja, következésképpen nem tsak mások eránt való tökéletes kötelességeket, de még a' tökéletleneket is, valamint is mind azokat, mellyekkel mint az Istennek, mint magunknak tartozunk, bétölti. A' második nemű pedig tsupán tsak az igazságnak képe, és színe; mivel nem mindég vagyon akarhatja törvény szerént tselekedni, a' mi tulajdonképpen az igazságra, mint jó erköltsre, mindenkor szükséges. Hogy pedig a' tselekedet külsőképpen igazságosnak tartatik, az azért vagyon, mert az ember' szívébe bé nem láthatni; hanem tsak az ő külső tselekedetéből ötet kell ítélni. Mindazonáltal az emberek' bátorságára ez a' külső tselekedeteknek a' végzettekkel való megegyezése is elegendő ugyan, jóllehet Isten előtt nem minden vétectől mentt légyen. Azért mondja Cziczeró is, hogy tsak akkor igazságos a' tselekedet, ha egysersmind akarathból is származik.²⁸ Innen vagyon azután, hogy némelly tselekedet külsőképpen jó, mivel a' végzettel megegyez, de belsőképpen rossz, mivel a' mivelőnek végzett szerént tselekedni akarhatja nintsen, de minthogy a' büntetéstől fél, magát külsőképpen a' végzetthez alkalmaztatja. Ennek következésében a' jó ember megtartja a' végzetteket a' jóhoz való szeretetből; a' rossz pedig egyedül a' büntetéstől való félelemből. Azért Horátzius is mondja:

Nem vétkeznek a' jók erköltsöt szeretvén,

Nem vétkeznek rosszszak büntetéstől félvén.²⁹

Ezekből tehát már most könnyen vehetni észre, ki légyen a' jó, 's igazságos ember? az t. i. a' ki semmit se tselekszik végzett ellenn, hanem minden jó erköltsökkel, úgy mint igazsággal, illendőséggel, betsúllettel, tisztességgel, és ájtatossággal bír; mivel tsak akkor jó valami tselekedet, ha annak minden részei a' végzettel megegyeznek. Mert a' jó tsak a' tökéletes okból származik, a' rossz pedig minden fogyatkozásból. De minthogy olly embert a' világon talán haszontalanúl is keresnénk, azért legbövebb értelemben azt mondjuk

²⁸ (239. a) Justum est, quod recte fit, si est voluntarium. Off. I. 9. et III. 17.

²⁹ (239. b) Oderunt peccare boni virtutis amore, Oderunt peccare mali formidine poenae. I. Epist. XVI. v. 52.

igazságos, és jó embernek, a' ki még a' rozsasz tselekedetei által nem esméretes, hanem magát a' törvényhez, és végzetthez alkalmaztatja.³⁰ Mivel pedig a' rozsasz tselekedetek a' mi természetünkben nem értetődnek, hanem többszeri gyakorlás által szerzettnek, azért vagyon minden embernek természetesen a' jó vélekedésre, vagy névre vele született törvénye. (Jus connatum bonae existimationis). A' mit úgy kell érteni, hogy minden embert addig kell jónak, és igazságosnak legbővebb értelemben tartani, míg ő a' maga tselekedeteivel ellennkezőt nem mutat. Azért valameddig csak az ő tselekedetei külsőképpen a' végzettel megegyeznek, mind addig belsőképpen is azokat igazságosoknak ítélni kell.

Negyedik Szakasz

A Természeti Törvénynek részeiről, és hasznáról.

57. §.

Minekutánna az ember vele született törvényeit, és azokkal öszve kaptsolt kötelezéseket, nem különbben azokra való nézve a' tselekedeteknek sokféle nemeit is előadtuk volna, semmit a' jó rendtartás ellenn nem hibázunk, ha már most a' Természeti Törvénynek, mellyről eddig sokszor nem csak említést tettünk, de azt egyszer'smind e' jelenvaló munkánknak tárgyúl is választottuk, valóságos, és tellyes értelmét meghatározzuk, valamint is annak részeit, és hasznát kinek kinek szeme elejébe terjeszteni fogjuk, hogy úgy a' törvényekről való beszédünket mint egy szálon folytatván, azokat annál világosabban megmagyarázhassuk, és azok szerént azután minden tselekedetnek az ő erköltsiségét, az az: jóságát, vagy rozszaságát annál könnyebben, és bizonyosabban meg különbbözthetessük. Ennek okáért a' Törvény azokon az értelmeken kívül, mellyeket ezen résznek 15. §-ban előhoztunk, itt különös értelmet vesz fel, és téssen foglalátját egynemű végzetteknek, és kötelezéseknak. Úgy mondatik p. o. a' Római Törvény, vagy: a' Magyar Törvény, az az: foglalátja a' Római, vagy a' Magyar végzetteknek, és kötelezéseknak. És ez a' meghatározása a' törvénynek ellennvettes; (definitio obiectiva) mert ez által a' törvény tekintetbe vétetik a' nélkül, hogy annak tudományát valakinek tulajdonítanánk. De

³⁰ (24o. a) ----- vir bonus est quis? Qui Consulta Patrum, qui leges, iuraqua servat. Horat.

ha a' Törvényt alávettes értelemben (subiective) tekintjük, a' mint t. i. annak tudománya valakinek tulajdonítatik, akkor a' törvény tézsen mesterséget, és tulajdonságot bizonyos nemű végzeteknek, és kötelezéseknek megmutatására, 's megmagyarázására. A' ki pedig illy tulajdonsággal bír, Törvénytudónak (Jurissciens) mondatik. Ehez a' tulajdonsághoz, ha hozzá kaptoltattik az előforduló eseteknek a' végzetekhez való alkalmaztatásának gyakorlása is, léssen belőle: Törvényokosság; (Jurisprudencia) melly által értetik tudomány a' végzeteknek, és kötelezéseknek való megmutatására, 's meg magyarázására, és az előforduló eseteknek a' végzetekhez való helyes alkalmaztatására. Ebben az értelemben szözlött Celzus, midőn mondotta: hogy a' Törvény mestersége a' jónak, és az illendőnek.³¹ A' kinek tehát olly mestersége, vagy is tudománya vagyon, az Törvényokosnak (Juriprudens) mondatik. Mert az okosság tézsen tehetséget a' jól, és böltsen kigondoltatottaknak helyes végbe vitelére. Azért a' ki az előforduló eseteket a' végzetekhez helyesen alkalmaztatni tudja, az méltán Törvényokosnak nevezetik. Mindazonáltal az előforduló eseteket kell a' végzetekhez alkalmaztatni, nem pedig a' végzeteket az esetekhez. Mellynekokáért mondja Livius, hogy nem tehet kiki magának alkalmas végzeteket, hanem inkább a' tselekedeteit néki a' végzetekhez alkalmaztatni szükséges.³² Minthogy pedig az eseteknek a' végzetekhez való alkalmaztatása tsak többszeri gyakorlás által szereztetethetik meg, a' mesterség pedig, vagy is tudomány azoknak megmutatására bizonyos talpokokból, és kútfejekből merítettik, könnyű által látni, hogy a' Törvényokosságnak két része légyen, t. i. a' szóval való megmutatás, avagy megesmértetés; (Theoria) és a' tettgyakorlás (Praxis).³³ Az első foglalatoskodik a' végzetek', és kötelezések' szóval való megmutatásában, megmagyarázásában, és azokkal való megesmértetésben; a' második pedig az előforduló eseteknek a' végzetekhez való helyes alkalmaztatásában. A' kinek tehát e kettő között az egyik, vagy a' másik hibázik, azt Törvényokosnak mondani nem lehet. Sőt az olyant sem, a' ki a' tapasztalásból ugyan némelley végzeteket tud, és azokhoz bizonyos, és próbált eseket alkalmaztathat is, de egyébbaránt a' végzetek', és a' kötelezések' megmutatására, s meg magyarázására való tudománya nintsen. Azért az ollyan: Törvénytapsztalttnak (Jurisperitus) hívattatik.

³¹ (242. a) Jus est ars boni, et aequi. L. I. pr. D. de Ju. et I.

³² (243. a) Nec enim sibi quisque leges aptas facere, sed suos potius mores ad eas accommodare debet. L. III. C. 20.

³³ (243. *) Lásd a' második Részt ugyan *) alatt.

Mert az tsak azokat a' végzetteket érti, mellyeket tapasztalásból tanul, de sem azokat, se más távólabbakat megmutatni, s meg magyarázni nem tudja. Megmutatni pedig itten tézsen valamit bizonyos talpokokból helyes egybefüggés által kihozni, 's kifejtteni. Erre nézve a' szóval való megmutatás, vagy is esmértetés a' Törvényokosságra elkerülhetetlenül szükséges; mert a' nélkül a' gyakorlás nagyon tökéletlen, és igen keskény határok közzé fog lenni szoríttatva, vagy hogy igazán szólljak, semminű se lézsen; mert közmondása a' Törvénytudóknak: hogy a' szóval való megmutatás, és meg esmértetés, gyakorlás nélkül tsonka, de a' gyakorlás szóval való megmutatás nélkül semminű se.³⁴ Azért a' tökéletes Törvényokosságra mind a' kettőnek öszve kell lenni kaptsolva. A' Törvénytudótól, okostól, és tapasztalttól nagyon különbözik a' Törvénygyáva, (Legulejus) és a' Törvényravasz, (Rabula) mellyek közzül az első olly embert jelent, a' ki a' végzett, és Törvény szavait betű szerént ugyan tudja, de azoknak hatóságát, és valóságos értelmét nem látja által, holott pedig a' végzetteket tudni nem tézsen azoknak szavaikat emlékezetben tartani, hanem az erejét, és hathatóságát érteni.³⁵ A' második pedig tézsen olly tsalárd embert, a' ki ugyan a' Törvényt annak vóltaképpen tudja, de azt tsak a' maga hasznára magyaráza, 's úgy a' Törvényokossággal sokszor vissza él; mert a' mint Terentzius mondja, a' végzetteket öszvezavarja, hogy mások' jószágaikat kifatsarrja.³⁶ Erre való nézve az ő tudományát, mivel távol vagyon az igazságtól, Cziczero utánn tsalárdságnak inkább, és hamisságnak, mintsem okosságnak, vagy böltsességnek nevezni kell.³⁷

58. §.

Minthogy tehát a' Törvény a' most előbatsátott értelemben vagy foglatatját egy nemű végzetteknek, és kötelezéseknak, vagy pedig egyszer'smind azoknak megmutatására, 's az előforduló eseteknek a' végzettekhez való alkalmaztatására mesterséget, és tudományt tézsen; könnyű általláthatni, hogy valahány nemeik a' végzetteknek és kötelezéseknak lehetségesek,

³⁴ (244. a) *Theoria sine praxi manca est, sed praxis sine Theoria nulla.*

³⁵ (245. a) *Scire leges non est verba earum tenere, sed vim, et potestatem. L. 17. D. de Leg.*

³⁶ (245. b) *Bonorum extortor, legum contortor. In Phormione.*

³⁷ (245. c) *Scientia, quae remota est a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda. Orat. XV. et Off. 19.*

annyiféle ágokra a' Törvényokosságnak is osztódni szükséges legyen. Mivel pediglen már másutt (ezen résznek 17. §-ban) a' végzettek, és a' kötelezéseket az Isteniekre, és az emberiekre elosztottuk legyen, azért azon osztáshoz képpest itt is a' Törvényokosságot az Istenire, és az Emberire osztjuk. (Jurisprudencia Divina, et Humana) Az Isteni Törvényokosság osztatik ismét vagy a' természetire, vagy a' hozottra, a' mint t. i. vagy tsupán tsak a' természeti, vagy pedig a' kinyilatkoztatott Isteni végzetteknek megmutatásában, és az eseteknek azokhoz való alkalmaztatásában, foglalatoskodik. A' mi pedig az emberi Törvényokosságot illeti, mivel emberi végzetteknek, és kötelezéseknek majd tsak nem számtalan ne-meik vágnak, azért azon Törvényokosságnak szinte annyiféle ágokra osztatni szükséges. Azonban nevezetesebb, és közönségesebb osztásai e' következendők: A' Polgári Törvényokosságra, Az Egyházira, A' Katonaira, A' Kereskedőire, A' Büntetőre, 's más egyebekre. Mivel pedig a' tökéletes Törvényokosságra sok más mellékes tudományok is kívántatnak, főképpen pedig a' természeti Törvénynek igaz megismerése szükséges legyen; azért a' régi Rómaiak a' Törvényokosságot általjában így határozták meg: Hogy az Isteni, és az emberi dolgoknak esmérése, az igazságosnak, és az igazságtalannak tudománya.³⁸ Mind ezekből már most könnyű lészen a' természeti Törvényokosságot is meghatározni, melly által értetik tulajdonság, és tudomány a' természeti végzetteknek, és kötelezéseknek való megmutatására, meg magyarázására' s az előforduló eseteknek azokhoz való helyes alkalmaztatására. Innen, a' ki a' természeti Törvényokossággal bírni akar, annak minden, mint Isten, mint maga, mint pedig mások eránt való természeti kötelezéseket egyedül a' józan ész által kell tudni meg mutatni, meg magyarázni, s minden előforduló eseteket valamellyikhez ezek között alkalmaztatni. Hibásan vélekednek tehát azok, kik azt gondolják, hogy az mind nem a' természeti Törvényhez tartozandó legyen, a' mi más embernek ártalmára nintsen; mert azok az Isten eránt való kötelességekről rúttól elfelejtkezvén a' természeti Törvénynek legnemsebb feltett tzélját elhenyélik, és úgy a' káromkodást, bujaságot, a' képmutatást, és minden egyéb Istentelenségeket, mellyek az ember kárára egyenesen nintsenek, a' természeti végzettekkel nem ellenkezni alattomban tanítják; nem külömbben a' mások eránt való tökéletlen kötelességeket is egészen

³⁸ (247. a) Rerum divinarum, et humanarum notitia, iusti, atque iniusti scientia. L. 10. §. 2. D. de Ju. et I.

elhallgatják, de melly helytelenül, kiki könnyen láthatja által. Mivel ezen jelen való tudománynak ellennvettetes talpokából tudjuk, hogy a' természeti törvény szerént a' teremtett dolgok feltett zéljaikhoz képpest élnünk szükséges légyen, már pedig miképpen vihetik azt végbe azok, kik tsak tsupán a' mások eránt való tökéletes kötelezéseket ide számlálják? én éppen nem látom által. Annyival is inkább, minthogy az Isten eránt való kötelességeink, minden egyéb kötelességeinknek talpkövíül szolgálnak. Ennekokáért meg nem foghatni, miért nem tehetne egyik ember tulajdon hasznáért a' másiknak valami kárt, ha a' miatt való büntetéstől sem ezen, sem a' másik világon nem félhetne? Szinte nem láthatni az okát, miért tartozna egyik ember a' másiknak esküvéssel megerősített ígérését megtartani, ha tsak az Isten eránt való kötelességei őtet arra nem szorítanák, és nem kényszerítenék? Mellynekokáért böltsen mondotta Cziczero: Nem tudom, úgymond, hogy ha az Isten eránt való ájtatosságot eltöröljük, nem törültetik-é el az egész emberi nemzetnek hite, 's társasága, és az egyetlen egy legnemesebb erkölts, az igazság?³⁹ Hasonlóképpen nem lehet innét kirekeszteni a' magunk eránt való kötelességeket is; mert azok eszközül szolgálnak mint az Isten, mint a' mások eránt való kötelességeknek megésmerésére. Mivel, a' ki nem tudja, miért tartozik magát megtartani, tökéletesíteni, másoknak nem ártani, hanem inkább a' hol lehet használni; az valóban sem az Isten eránt, se mások eránt való kötelességeinek eleget nem tehet. A' mi pedig a' mások eránt való tökéletlen kötelességeket illeti, azokat a' tökéleteseknek tellyes megésmerése nélkül megse lehet érteni; mert az ellennkezők legvilágosabbak, ha egyik a' másiknak ellennébe tétetik. Híjában mondja valaki, hogy kinek kinek akarátjától függ a' maga tudományának (munkájának) osztása; mert az tsak akkor igaz, ha valaki tsak egyik részét bizonyos tudománynak akarja előadni, p. o. tsak az Isten, vagy mások eránt való kötelességeket; de nem akkor is, midőn bizonyos tudománynak egész előadását magára felvállalja, 's azután a' legnemesebb tárgyat elhagyja, 's elhallgatja. Szinte haszontalanul ragaszkodik valaki a' Grótzius' példájához, hogy t. i. ő sem írt az Isten eránt való kötelességekről, jóllehet ő vólt az első kezdője, a' természeti törvény' mesterséges tudományának; mert a' Grótzius nem egyes ember' kötelességeit, hanem egész nemzetek' törvényét írta és közre botsátotta. Hogy pedig ezekből

³⁹ (248. a) Haud scio, an pietate adversus Deos sublata, fides etiam, et societas humani generis, et una excellentissima virtus, iustitia, tollatur? De nat. Deor. I. 2.

semmi öszvezarodás a' többi tudományokkal nem következik, ki fog tetszeni alább, a' hol a' természeti törvényt minden egyéb tudományoktól megfogjuk különböztetni.

59. §.

Hogy már most a' természeti Törvénynek részeiről annál világosabban, és tökéletesebben szólhassunk, tudnunk kell még előbb, mi légyen a' Társaság? (societas) A' Társaság tehát áltáljában tézsen olly állapotot, a' mellyben több emberek megegyesültt erővel valami közönséges feltett célnek elérésére iparkodni köteleztetnek. Mellyből kitetszik, hogy a' Társaságra szükséges légyen több ember, megegyesültt erő, közönséges feltett cél, és annak elérésére való köteleztetés. Ennekokáért tsak ember emberrel lehet társaságban, nem pedig ember valami más állattal, u. m. p. o. a' kotsis a' lovával, vagy a' vadász a' kutyájával. Mert az afféle oktalan állat az erköltsi kötelezésre, s' a' feltett célnek elérésére, a' józan ész szüke miatt, alkalmatlan. Az pedig magától is értetődik, hogy a' társaság feltett céljának betsületesnek, és törvényesnek szükséges légyen lenni, következésképpen mint test erő szerént, mint pedig erköltsre való nézve lehetségesnek; mert a' lehetlenségekre nintsen kötelezés. Ennekokáért azon emberek, kik valami törvénytelen dolognak végbevitelére öszveállnak, társaság nevet nem érdemelnek, hanem gonosztévők' sokaságának, vagy csoportjának neveztetni szoktak. Minden társaság pedig vagy tellyességes, (societas absoluta) vagy feltételes. (hypothetica) Az első tsupán tsak az emberek' természetéből minden egyéb tselekedet nélkül értetődik, a' mint t. i. minden ember egy azon közönséges feltett célra, vagy is az Isteni tökéletességeknek kinyilatkoztatására iparkodni természetesen köteleztetik. A' második pedig valami bizonyos tselekedetből, melly a' társaságra okot adott, származik. A' tellyességes társaság külömben mindenesnek is neveztetik; mivel abban minden ember foglaltatik. A' feltételes pedig, minthogy tsak az emberek egyik részéből állani szokott, részesnek hivatattik. Valamint pediglen sokféle feltett célnek elérésére állhatnak öszve az emberek: úgy a' részes, vagy feltételes társaságnak is külömbféle nemei lehetnek, és azokra való nézve a' természeti Törvénynek is több részekre osztatni szükséges. Mellynek következésében a' természeti Törvénynek azon része, melly abban a' tellyességes, vagy is mindenes társaságban élő embernek kötelezéseit,

törvényeit, és kötelességeit előadja, tulajdonképpen természeti társaságos, egyes embert illető törvénynek (*Jus naturae Ethicum*) mondatik. A' feltételes, avagy részes társaságnak pedig mivel ismét többféle nemei találatnak, szinte azokra való nézve a' természeti társaságos Törvénynek is több ágakra osztatni kelletik. De minthogy minden részes társaságokat előszámálni majd tsak nem lehetetlen, azért egyedül a' nevezetesebbeket, és közönségesebbeket itten említeni fogjuk, 's azokra nézve a' természeti Törvénynek részeit is meghatározuk. Azon részes társaságok között pedig, némellyek kisebbek, u. m. a' Házassági társaság (*societas coniugalis*) A' Szüléki, (*parentalis*) Az Úri, vagy a' gazdai, (*herilis*) A' Házi, (*domestica*) és több Házi atyákból álló; (*Anarchica*) némellyek pediglen nagyobbak, a' millyenek több szabad emberekből egy közönséges birodalom alatt a' bátorság' okáért összeállottak, és közönségesen Országoknak, vagy Birodalmoknak (*Civitates, vel societates civiles*) neveztetnek. Ennekokáért a' természeti Törvénynek azon része, a' melly valami olly kisebb társaságban élő embernek Törvényeit, kötelezéseit, és kötelességeit előadja, neveztetik természeti gazdasági Törvénynek (*Jus Naturae Oeconomicum*). A' melly pedig ama' nagy társaságban, vagy is az Országokban élő embereknek kötelességeiket, 's törvényeiket magában foglalja, Politikai Természeti Törvénynek, (*Jus naturae politicum*) vagy különben Orzági természeti Törvénynek is (*Jus Naturae Civitatis*) mondatik. Mindazonáltal azt jól meg kell különböztetni a' hozott Orzági Törvénytől, mellyet minden Nemzet a' maga Országában önnön magának különösen szab, és hoz, a' melly is azután egyedül az ő tulajdon nyáját kötelezi; ama' pedig tsupán tsak az Ország' természetéből eszköz nélkül származván, és értetődvén, minden, akármelly országban élő embert kötelez. A' többi lehetséges társaságoknak Törvényeit, 's kötelezéseit, hasonlóképpen az ő természetekből származtatni, 's megérteni könnyű lészen. Ezen természeti Törvény' részeinek előre botsátott különös neveiket költsönöztük Arisztotelestől, a' ki az egyes ember' kötelességeit előadván, az ő tíz könyveit egyes ember' kötelességeit magokban foglaló könyveknek (*Libri Ethicorum*) nevezte. Hasonlóképpen, a' hol a' kisebb társaságban élő ember' kötelességeiről írt, a' munkáját gazdasági törvény' könyveinek (*Libri Oeconomicorum*) hívta. Végtére pedig, midőn az Országokban élő emberek kötelességeiket nyomozta, azokról szőlő nyoltz könyveit ezen cím alatt botsátá közre: Az Országban élő emberek' kötelességeiket előadó könyvek. (*Libri Politicorum*) Azért az első nemű törvény az egyes ember erkölcsét szedi rendbe; a' második nemű a' házi rendtartásra

visel gondot; a' harmadik nemű pedig az Országot igazgatja, 's az embert azoknak helyes végbehajtására vezeti, mellyek az egész Országot, és annak közjavát illetik.⁴⁰ Az Országi természeti törvényt némelylek ismét osztják a' közilletőre (Jus publicum) és a' magánosra. (privatum) Az első mondják előadja az Uralkodónak, és az Alattavalóknak egymás között való törvényeiket, és kötelezéseiket; a' második pedig tsak egyedül azokat foglalja magában, mellyekkel egyik magános Alattavaló a' másíknak tartozik. Mindazonáltal ezen osztás felesleg való, és haszontalan; mert azok a' kötelezések, mellyekkel az Alattavalók vagy az Uralkodónak, vagy egymásnak tartoznak, igen szorossan egymással öszve vagynak kaptsolva, 's úgy foglaltatnak már az Országi természeti törvényben, mint valami rész a' maga egészében. Mellynek okáért is szükségtelen vólna azoknak valami különös előadását kigondolni. Az pedig az ellenkezőknek semmit se használ, hogy különbbféle végzettek, és kötelezések különbbféle Törvényt is tesznek; mert az tsak akkor igaz, ha azon végzeteknek, és kötelezéseknek éppen semmi egymással való egybefüggések nintsen, nem pedig akkor is, mikor azok úgy egymással öszve vagynak kaptsolva, hogy egyiket a' másik nélkül alig lehessen érteni. Külömbben minden más részes társaságnak, a' hol valami Uralkodó vagyon, olly kétféle Törvényének lenni kellene, a' mi még eddig senkinek se jutott eszébe. És vegyük tsak az egy Szüléki társaságot tekintetbe, meglátjuk, hogy ott is más kötelezések vagyon a' Szüléknek egymáshoz, más az ő gyermekeikhez, más a' gyermekeknek magok között, és más az ő Szüléikhez; de azért még se mondhatjuk, hogy vagyon közillető, és magános Szülék társasági törvény. Az ollyan osztás tehát tsak a' hozott Országi Törvényben találhat helyet; mert az nem értendőik az Ország' természetéből, hanem egyedül a' Törvényhozó hatalomnak akaratjától származik, és tsak szorosabb értelemben Országi, vagy inkább Hazai Törvénynek (Jus Civile, vel Patrium) nevezetik. És ugyan azon törvény foglalhat magában olly kötelezéseket, mellyek vagy tsak az Uralkodó, 's Alattavalók között, vagy pedig tsak egyedül a' magános Alattavalók közt helyt találnak, és egymással semmiképpen öszvekaptsolva nintsenek. Mellynek okáért azokra való nézve különös Törvénytudománynak is lenni szükséges. Úgy p. o. A' Magyar Törvény szerint a' Magyar Király ő Felsége köteleztetik magát hat holnap alatt az előtte Uralkodó Királynak halála után megkoronáztatni; minden harmadik esztendőben rendszerént Ország' gyűlést

⁴⁰ (253. a) Vid. Conimbricen. Praef. discip. in Ethic. ad Nicom.

tartani; a' Magyar Nemesek pedig köteleztetnek annak idejében a' felkelésre, (Insurrectióra) és midőn az Ország' gyűlésre hívatatnak, megjelenni tartoznak, és más egyebeket a' köz jónak előmozdítására tselekedni kötelesek. Azért ezen kötelezések foglaltatnak a' köz illető Törvényben. Mindazonáltal azok, a' mellyekkel egyik Magyar a' másiknak tartozik, p. o. hogy a' Törvénybe való idézés az Alperesnek legalább 15 nappal előbb tudtára adassék, vagy valaki a' Birói megintésre szinte tizenöt nap alatt feleljen, 's több affélék, a' magános Törvényhez tartozandók, és az előbbeniekkel semmiképpen öszvekaptsolva nintsenek, valamint is a' Magyar Ország' természetéből egyenesen a' józan ész által ki nem hozattathatnak, hanem egyedül a' Törvényhozó hatalomnak, az az: a' Magyar Királynak, és az Ország Rendjeinek akaratjától származnak.

60. §.

Szinte olly haszontalan munkát tesznek azok is, kik némelly különös természeti mind illető Egyházi végzeteket, és kötelezéseket előadni igyekeznek. De hogy az ezekről való beszédet annál könnyebben megérthessük, tudnunk kell, mi légyen az Egyház? (Ecclesia?) Egyháznak pedig nevezetik olly társaság, melly az Isten' tiszteletének egy formán való végbevételére öszveállott. Azon tiszteletre tehát, mivel minden ember természetesen köteleztetik, midőn t. i. az Isteni tökéletességeknek kinyilatkoztatására iparkodni tartozik, ismét felesleg való, sőt lehetetlen is volna az Isteni tiszteletet természetesen tzelző más kötelezéseket kihozni, 's előadni, mint a' mellyek azon felbonthatatlan minden természeti végzetek', és kötelezések' mindenés tételéből, hogy t. i. a' teremtett dolgoknak feltett tzeljajkhoz képpest élnünk kell, kihozattathatnak. Mert a' ki a' teremtett dolgok feltett tzeljajkhoz képpest él, az kétség kívül az Isten' akaratját tellyesíti, következésképpen az Istent természetesen tiszteli, 's úgy a' természeti Egyházban, a' mellyben minden ember egy formán az Isteni tiszteletre, vagy is a' teremtett dolgok' feltett tzeljajkhoz képpest való élésre köteleztetik, él. Melly kötelezés egyenessen azon természeti Törvényből értetődik, melly az Ember', és Isten' természetéből, és valóságából származik, következésképpen semmi különös Egyházi végzeteket, és kötelezéseket nem adhat elő. A' hol tehát attól külömböző Isteni tiszteletnek módja akár az Isten, akár az emberek által béhozattatott, az nem természeti, hanem az Istentől kinyilatkoztatott,

vagy az emberektől kigondoltattott. Olyan a' Keresztény Katholika Anyaszentegyház, a' mellyről ugyan, mivel nem tsupán természeti, itten nints is szó; azért beszéljenek arról a' Dogmatikusok. Mi rövideden még tsak azt vesszük tekintetbe, mi légyen a' Nemzetek Törvénye? (Jus Gentium) és miben áll? Melly kérdésre mindjárt könnyen felelhetünk, ha megtudjuk, hogy Nemzeteknek (Gentes) neveztetnek ama' nagy Társaságok, mellyek egy birodalom alatt a' közönséges bátorságnak megszerzése végett élnek, és külömbben Országoknak is, vagy Birodalmoknak hívatatnak. Mivel tehát egy olyan Nemzet a' másikkal szinte olly állapotban él, a' millyenben egy magános ember amabban az eredeti természeti állapotban más magános emberrel élt, önként következik, hogy a' Nemzetek' természeti törvénye azokat a' végzeteket, és kötelezéseket foglalja magában, mellyek a' Nemzetek' természetéből értetődnek, és származnak, következésképpen mellyekkel minden Nemzet mint önnön magának, mint pedig más Nemzetnek tartozik. Innen vagyon azután, hogy a' Nemzetek törvénye Országok' Törvényének is (Jus Civitatum) neveztetik, hogy külömböztessék az Országi Törvénytől, melly tsak egy Orzágnak tagjai között természetesen talál helyet, mellyért is belső Országi törvénynek is. (Jus, Civitatis internum) mondatik. Ama' pedig, mivel egy Orzágnak a' másik eránt való kötelezéseit előadja, Országok' külső Törvényének (Jus Civitatum externum) hívatatik.⁴¹

61. §.

Megvi'sgálván már a' természeti Törvénynek minden részeit, szükséges most, hogy azt minden egyéb hozzá valamiképpen hasonlító tudományoktól megkülömböztessük, ne talán valaki gondolja, hogy vagy a' természeti Törvény már azokban, vagy pedig azok a' természeti Törvényben foglaltatnak. Ehezképpest külömbbözik a' természeti Törvény 1-szer: a' természeti Theológiától; mert az tsak az Isten' létét, és az ő tulajdonságait adja elő, nem pedig azokat a' természeti végzeteket, és kötelezéseket, melyek az Isten' természetének, és tulajdonságának megvi'sgálásából értetődnek. Mellynekokáért a' természeti Theologia tsak mutatja az Isten' létét, és mintegy elméledő tudományt (scientia contemplativa) téssen; a' természeti Törvény pedig arra tanít minket, miképpen kellessék az Isten eránt való

⁴¹ (258. a) Vid. Hobb. de Civ. XIV. 4.

kötelességeket végbevenni, 's betölteni, azért már, a' tselekedetek' gyakorlását hozza magával. Mert hogy Kryzippussal szóljak, sehonnan se lehet más talpokát, és eredetét az igazságnak kihozni, mint az Istentől, és a' közönséges természettől; mivel mindég onnét kell kezdeni, valahányszor a' jókról, vagy rosszokról szólni szükséges.⁴² Külömbbözik 2-szor: a' természeti Törvény az Ethikától, vagy is azon tudománytól, melly arra való módokat, és eszközöket nyújt, hogy annál könnyebben vihessük végbe azokat, mellyek a' természeti Törvény által parantsoltatnak, és elhagyhassuk, a' mellyek tiltatnak. Azért a' természeti Törvény tsak mintegy útmutató, az Ethika pedig azon az úton mintegy vezető, hogy t. i. attól el ne tévelyedjünk. Úgy hasonlóképpen külömbbözik 3-szor: a' természeti Törvény a' gazdasági tudománytól, (Oeconomica) a' melly bővebb értelemben előadja, mi legyen jó, vagy rossz a' kisebb társaságokban? Szorosabb értelemben pedig arra tanít, miképpen lehessen annál könnyebben a' természeti gazdasági végzeteket, és kötelezéseket bétölteni. Valamint tehát az Ethika az egész természeti Törvénynek könnyebb való betöltésére eszközöket nyújt; úgy az Oeconomica a' természeti gazdasági végzeteknek, és kötelezéseknek végbevételében segít rajtunk. Külömbben pedig az Oeconomica, vagy is a' Gazdasági tudomány legszorosabb értelemben téssen mesterséget, mindenféle dolgoknak megszerzésére, gyarapítására, 's megtartására. Továbbá 4-szer: külömbbözik a' természeti Törvény a' Politikától is; mert a' Politika régenten általjában tett oly tudományt, melly arra tanított, hogy kellessen a' természeti Ország törvénynek eleget tenni, s hogy kellessen az Országokat megtartani, 's tökéllétesíteni? Mostanában pedig a' Politika szorosabb értelemben arról gondoskodik, hogy kellessen az Országok' külső bátorságát megtartani, nem külömbben, mi legyen valamely Orzágnak hasznos, és jó? Azért a' Törvénytudók ítélik, mi legyen az Országok között igazságos, vagy igazságtalan; a' Politikusok pedig arra néznek, mi legyen hasznos, vagy káros? És így ebből már könnyen kitesszik a' természeti Törvény, és a' Politika között lévő külömbbség. Mindazonáltal nagyon hibáznak azok, kik azt vélik, hogy a' mi hasznos, az egyszer'smind igazságos is legyen; mert az tsak akkor igaz, ha az, a' mi nekünk hasznos, más' tulajdonával egyenessen nem ellenkezik. Azért helytelenül mondja Horátzius, hogy a' természet se tudja meg-

⁴² (259. a) Nec potest inveniri principium aliud, aut origo iustitiae, quam ab Jove, et communi natura, inde enim initium duci debet, ubi de bonis, malisque disserendum est. Vid. Plutarch. de Stoic. Rep. p. 1035.

külömböztetni az igazságot az illetlentől, hanem majd nem tsak maga a' haszon az igazságosnak, és az illendőnek anya.⁴³ Azok pedig a' Politikának értelmét nem látják által, kik azzal a' hízkelkedést, és a' salfaságot ruházák, midőn t. i. mindeneknek tetszéséhez magokat külsőképpen alkalmaztatják, és a' síránczókkal sírnak, a' nevetőkkel nevetnek; mert azok merő képmutatók, az igazságnak megvetői, s' egyedül az önnhaszon vadászók. Végtere 5-ször: külböbözik a' természeti Törvény az Isteni hozott Törvénytől; mert az első olly végzeteket, és kötelezéseket foglal magában, mellyek az ember' természetéből, és a' teremtett dolgok' feltett tzeljaikból egyedül a' józan ész által értetődnek; a' második pedig olly végzetekből, és kötelezésekből tétetik öszve, mellyek az Istentől, vagy tsak némelly nemzetségeknek, vagy pedig az egész világnak kinyilatkoztatattak. Az ollyan végzetek, és kötelezések, mivel egyedül az Isten' akaratjától függőek, nem pedig az ő természetéből, és a' teremtett dolgok' feltett tzeljaikból értetődnek, a' természeti Törvényhez nem számláltattathatnak. Három afféle Törvényről téssen említést Grótzius⁴⁴ hogy t. i. előszer: mindjárt a' világ' kezdetén adott légyen az Isten Ádámnak bizonyos végzeteket, mellyekhez néki magát alkalmaztatni kellett. Másodszer: a' víz özön után szinte úgy tett volna a' Noénak is. Harmadszor: pediglen Krisztus által az egész emberi Nemzetnek. Azonban kérdés támad itten, hogy mellyik légyen ezen három nemű törvény közzül a' mind illető? Vagy is ollyan, a' mellynek alája minden ember vagyon vettette? És hogy ezen kérdésre hoszszú szószaporítás nélkül felelhessünk, rövideden tsak azt mondjuk: Mindenik a' fellyebb elő hozott törvények közzül tsak azokat az embereket kötelezi, a' kiknek ki vala hírdetve; mivel a' ki nem hírdettetett végzett senkit se kötelezhet. Erre való nézve sem az Ádámnak, sem a' Noénak adott Törvény (ha valamilyen adatott) nem vólt mind illető; mert nem esett az egész emberi nemzetnek tudtára, valamint azt bizonyítja Szent Dávid, mondván: Nem tselekedett így minden Nemzetségnek, és a' maga ítéleteit nem nyilatkoztatta ki nékik.⁴⁵ Azért azon végzetek, mellyek az ó Testamentomban a' Zsidóknak kinyilatkoztatattak, egyedül azokat kötelezték, nem pedig azon Pogányokat is, kik előtt tudva nem valának. Híjában hozák az ellenkezők Moyzes' első

⁴³ (260. a) Nec natura potest iusto secernere iniquum, Sola est utilitas iusti prope mater, et aequi. Satyr. 3.

⁴⁴ (261. a) De I. B. et P. I. I. §. 15. et II. V. §. 13.

⁴⁵ (262. a) Non fecit taliter omni nationi, et iudieia sua non manifestavit eis. Psalm. 147. v. 20.

könyvének ezen szavait elő: Megáldotta a' hetedik napot, és megszentelte azt.⁴⁶ Vagy pedig: A' jó, 's rozszz tudásnak fájából ne edjél.⁴⁷ Valamint is: Elhagyja az ember az atyát, és az anyát, és a' feleségénél maradni fog.⁴⁸ Mert az első tsak a' Zsidóknak vólt mondva, és az új Testamentomban megváltoztatott; a' második adatott az Ádámnak a' Paraditsomban; de mihelyest a' Paraditsomból kiűzetetett, azon végzetnek többé alája vettve nem vólt; a' harmadik végtére a' Zsidóknál se vólt mind illető, 's megváltozhatatlan; mert tudjuk, hogy a' Zsidók bizonyos okokra nézve a' feleségeiket elkergethették, és ez a' végzett tsak az új Testamentomban a' Katholikusoknál lett mindilletővé, jóllehet most is némelly kivételeket szenved. Szinte olyan vólt az is, hogy: Egy férfi se vedje el feleségül a' vér szerént való atyafi fejer személyt,⁴⁹ mert külömbben az Ádám' és Noé fiaik soha meg nem házasodhattak vólna, ha tsak a' testvér Hugaikat, vagy Nénjeiket el nem vehették vólna. A' többi illy forma ellenvetéseket az eddig mondatottakból könnyen meglehet tzáfolni. Egyedül tehát az új Testamentomban a' Krisztus által kinyilatkoztatott Evangyéliomi Törvény mindillető; mert az minden embereknek az Apostolok által kihirdtetett, Krisztusnak azon parantsolatja szerént: Mennjetek az egész világra, és hirdessétek az Evangyéliomot minden teremtésnek.⁵⁰ Az tehát az egész világon kihirdtetve lévén, nem tsak a' természeti végzeteket, és kötelezéseket igen megvilágosítja, de egyszer'smind a' Katholika vallásnak ész által megfoghatatlan titkait, és szentségeit előnkbe adván, minket a' jövendő életről, és abban léendő jóknak megjutalmazásáról, és a' gonoszoknak megbüntetéséről még annál bizonyosabbakká téssen. Melly okokra nézve mindillető Törvény nevet méltán is érdemel. Bizonyítja azt az Isaiás Próféta is mondván: Az Úr a' mi Törvényhozónk, maga idevezít meg minket.⁵¹ Azonban pedig senki se gondolja, hogy az Országok' felállítása, 's az Evangyéliomi Törvény kihirdetése után a' természeti végzetek felesleg valók legyenek; mert azok mindég 'sinór mértékül minden szabad akaratos tselekedeteinkben szolgálnek, és minthogy az ember' természetéből

⁴⁶ (262. b) Benedixit diei septimo, et sanctificavit illum. Gen. II. 5.

⁴⁷ (262. c) De ligno scientiae boni, et mali ne comedas. Ibid. 17.

⁴⁸ (263. a) Relinquet homo patrem suum, et matrem suam, et adhaerebit uxori suae. Ibid. 24.

⁴⁹ (263. b) Omnis homo ad proximam sanguinis sui non accedet. Levit. 18. 6.

⁵⁰ (264. a) Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae. Marc. XVI. 15.

⁵¹ (264. b) Dominus legifer noster, ipse salvabit nos. XXXIII. v. 22.

egyenesen származnának, nem különbben változhatatlanok, és örökké valók volnának, soha senkitől el nem törültethetnek, se valami új végzetek által meg nem tsonkíthatnak. Azért hibázott Grótzius, azt állítván, hogy Krisztus a' hitről, és a' Szentségekről való végzeteken kívül, olly tselekedeteket is megtiltott, mellyek a' természeti Törvény szerént szabadok volnának.⁵² Ollyan volna az Ágyas tartás, (Concubinatus) Boszszuállás, (Ultio) és egyebek; mert meg fogjuk másutt mutatni, hogy az efféle tselekedetek a' természeti Törvénnyel is valóban ellennkeznek. A' kik tehát a' természeti Törvénynek mesterséges tudományát, és előadását felesleg valónak lenni tartják, magok magokat nagy tudatlanságról vádolják, mivel nem látják által, hogy a' mi már természetesen jó, az még mesterség által jobb lehet; mert a' mesterség bizonyosabb vezér, mint a' Természet (ezen Rész 27. és 32. §-ban c) alatt.)

62. §.

Minthogy pedig a' természeti Törvény egy közönséges kútfeje az igazságnak, (61. §.) és minden emberi tselekedeteknek 'sínor mértéke légyen, önként következik, hogy annak nagy haszna vagyon 1-szer: az Uralkodók, és a' Fejedelmek között, kik, mivel minden emberi törvény alól fel vagynak szabadíttatva, egyedül a' természeti végzetekhez magokat alkalmaztatni tartoznak. Mert azok ama' eredeti függetlenségben, és az alattavalóságtól mentt szabadságban élnek, mellynek következésében semmi földi birónak ítéletét megesmérni nem köteleztetnek, hanem egyedül ama mindenható Világ' Alkotójának, és Igazgatójának alája vagynak vettelve, s úgy tsak az ő természeti, 's öröktől fogva való törvényének bétöltésére kötelesek. Annyival is inkább, minthogy az Évangéliomi törvényt nem mindnyájan esmérük meg, vagy ha megesmérük is, a' szerént nem annyira a' világi dolgok elrendeltetnek, mintsem inkább a' jövőendő boldogság elintéztetik. Azért semmi különös kötelezéseket, és kötelelességeket az Uralkodó Fejedelmeknek, és az Alattavalóknak nem szab, hanem tsak általjában mondja, hogy az Uralkodók tartoznak az Alattavalóiknak tsendes, és bátorságos életet szerezni; az Alattavalók pedig az Uralkodóiknak adót fizetni.⁵³ Sőt ha

⁵² (265. a) De I. B. et P. I. I. 1. 6.

⁵³ (266. a) Vid. I. Timoth. II. 2. et ad Rom. XIII. 1. et 7.

mindjárt különösen is minden kötelezéseket előadna, azokat csak a' kinyilatkoztatás után tartoznának az Uralkodók, és az Alattavalók bétölteni, kik az Evangyéliom' igazságit megesmérük; kik pedig azoktól irtóznak, más törvénytől, mint természetitől nem szoríttathatnak, u. m. a' melly minden kinyilatkoztatott vallás előttis egyetlen egy rendszabása volt minden Uralkodók' tselekedeteiknek. Ennekokáért ismét nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek 2-szor: A' Theologiai tudományokban, és kérdésekben; mert ha az ész nintsen a' természeti igazságokban jól kipallérozva, 's megerősítve, a' kinyilatkoztatott vallást vagy meg nem foghatja, vagy azt más hamis állításoktól, és az emberek által kigondolt visszaélésektől megkülömböztetni nem tudja, hanem csak vak' módjára mindenhez, a' mi a' keze alá jut, ragaszkodik. A' ki pedig a' természeti törvényben jártos, az tudja, hogy a' kinyilatkoztatás soha a' természeti végzetekkel nem ellennkezhetik; mert mind a' kettőnek maga az Isten a' szerzője, 's az Isteni törvény, melly kegyelemből vagyon, nem teszi semmivé amazt, melly a' természeti észtől származik.⁵⁴ Mondják ugyan némellyek, hogy sokan az ész ellenn nagyon hibáztak, mellyért is ahoz bízni nem igen lehetne; mindazonáltal azon hibák nem attól vagynak, mintha a' természeti törvény nem volna igaz, hanem az észszel való visszaéléstől származtak, vagy pedig attól, hogy sokszor az emberi ész azt, a' mire törekedik, meg nem foghatja, 's azért gyakorta hibás vélekedésektől elragadtatik. És nem de? sokan hibáztak a' kinyilatkoztatás után is az Evangyéliom ellenn, és még se következik abból, hogy az Evangyéliom, és az egész Szent Írás nem igaz legyen. Azért vagyon továbbá a' természeti Törvénynek nagy haszna 3-szor: A' Nemzetek között is, mellyek azon eredeti természeti állapotban egymással élnek, és sokféle dolgokat magok között végeznek, a' mellyekben egyedül a' természeti törvényt 'sinor mértékül veszik. Ennekokáért nevetséges volt a' Rómaiknál Tábor nevű Törvénytudónak tanátsa, a' ki azt mondotta, hogy a' Frantziák visszaverettetésében a' Római Törvény szerént való vádlevéllel élni kellene.⁵⁵ Jóllehet ugyan sokszor tesznek a' Nemzetek magok között némelly kötések, de azok csak egyes, és különös dolgokat érdeklenek, nem pedig minden kigondolható, s lehetséges

⁵⁴ (267. a) Jus Divinum, quod est ex gratia, non tollit jus hominum, quod est ex naturali ration. Div. Thom. Q. Q. Quaest. 10. art. 10.

⁵⁵ (268. a) Leyser. medit. ad Pand. sq. 571. §. IX.

eseteknek elintézésére is szolgálnak. Sőt más nemzeteket nem is köteleznek, hanem csak azokat, mellyek azon kötésekre léptek, mások pedig az ő dolgaikat egyedül a' természeti törvény szerént elintézhetik, és elintézni is szokták. Ha pedig a' szerént a' dolog el nem végeztethetnék, sem a' barátságos megegyezésnek, vagy más alkúnak hely nem adatnék, akkor az Ágyú, és a' Kartáts Prokátor, és Bíró helyett szolgál. Hasonlóképpen egy azon Országban is, jóllehet abban hozott végzetek is találatnak, a' természeti Törvény próba kő gyanánt vagyon, a' mellyhez minden emberi törvénynek alkalmaztatva lenni szükséges; mert a' nélkül minden emberi végzett erköltsvesztegetés, és visszaélés. Innen kitetszik, melly nagyon a' természeti Országi törvény ellenn hibáznak azok, kik azt állítják, hogy az Alattavalók az Uralkodóiknak ellenállhatnak, vagy pedig magok között az ő Jussaikat fegyverrel kereshetik.

63. §.

De nem csak a' fellyebb előhozott esetekben vagyon nagy haszna a' természeti Törvénynek, hanem még 4-szer: magában az Evangyéliomi tanításban is, valamint is a' titkos, avagy hitbéli dolgokról való Theologiában; mert a' természeti Törvény szinte azt tartja, hogy még ez élet után is a' jók megfognak jutalmaztatni, a' rosszak pedig megbüntettetni. (ezen rész 38. §.) Sőt a' kinyilatkoztatásnak nagy szükségét világossan mutatja, mivel megesméri, hogy maga az ész azt soha fel nem érheti, melly módja az Isteni tiszteletnek legkedvesebb légyen ama' nagy Mennyei Felség előtt? vagy pedig miképpen meglehessen békélleni a' megbántatott Istennel, és több-afféléket. Azért kitetszik tovább a' természeti törvényből, melly helyesen egyeznek meg a' kinyilatkoztatott igazságok a' természeti végzettekkel, és kötelezésekkel, mellyek is minthogy egy azon Szerzőtől eredeteiket veszik, soha egymással nem ellenkezhetnek. Ennekokáért ha valamikor az Evangyéliomi igazságok, és a' természeti végzetek között némelly ellenkezés lenni látszatna, azt a' természeti Törvény' talpokaiból kell elhárítani, 's minden homályos, vagy kétséges állításokat azokból megvilágosítani. Nem külömbben a' természeti végzetteket a' hozottaktól megkülömböztetni, 's az Evangyéliomi tanításokat, és igazságokat úgy magyarázni szükséges, hogy a' természeti végzetek ellenn ne hibázzunk, valamint Origenes

tett, midőn Szent Máté' ezen szavait: „Vagynak némellyek, kik magokat a' mennyországért ki herélték,“⁵⁶ úgy magyarázta, hogy az embernek valóban ki kell magát herélni, hogy annál könnyebben mennyországba juthasson, azért ő is kiherélte magát.⁵⁷ De mennyire a' természeti Törvény ellenn hibázott légyen, kiki általlátja. Azért valóban a' Theologusoknak a' természeti Törvény' tudománya felette szükséges; mert hogy Euripidessel szóljak, tsúnya vólna tudni, mi az embereké, és mi az Isteneké vólt, és léssen, és az igazságot nem esmérni.⁵⁸ Ugyan ezen okból szinte nagy szükségek vagyon a' természeti Törvényre a' moralis, vagy is erkölcsi Theológiát Tanítóknak, valamint azoknak is, kik mások' lelkiismereteiket igazgatják. Mert sokszor olyan esetek fordulnak elő, mellyekről sem a' polgári, sem az Egyházi törvény nem szól, következésképpen az olyanokat egyedül a' természeti Törvény szerént elintézni, s elrendelni szükséges. A' ki tehát a' természeti Törvény tudománya nélkül szükölködik, az ollyforma esetekben gyakorta helyreállíthatatlan hibákat tehet, és ha talán néha igazságosan is talál ítélni, azt egyedül tsak a' történetnek kell tulajdonítani. Azért tehát, hogy a' hibázásnak minden veszedelmét elkerülhesse, a' természeti törvénynek Tetemes tudományával bírrjon, szükséges. Mert a' mint a' következő Szakaszban ki fog tetszeni, abból tanulunk minden tselekedeteknek megítélésére való regulákat, mellyeket a' ki tökéletessen tud, semmiféle esetben fel nem akadhat. Ez pedig annál bizonyosabb, mennél világosabb, hogy a' természeti Törvény a' kinyilatkoztatott igazságokkal soha sem ellennkezhetik. Mellyenekokáért egyik a' másíknak nagy világosítására, s megerősítésére szolgál. Annyival is inkább, minthogy mint a' természeti, mint a' kinyilatkoztatott Törvény egy azon Szerzőtől, a' ki soha magának ellennt nem mondhat, származik. Mellynek következésében három regulára itten leginkább figyelmezní szükséges, 1-szer: Valamit tsak az Evangyéliom, vagy a' Szent Írás parantsol, azt a' természeti Törvény se tiltja. 2-szor: A' mi viszontag a' Szent Írásban tiltatik, az a' természeti Törvény által se parantsoltatik. 3-szor végtére: A' mi a' Szent írásban megvagon engedve, az a' természeti Törvény szerént is megengedtetik, és szabad. Tudni kell mindazonáltal, hogy a' Szent Írásban való megengedés lehet vagy tellyes, vagy nem tellyes. Az első által az ember minden büntetéstől,

⁵⁶ (270. a) Sunt quidam Eunuchi, qui se propter regnum coelorum castraverunt. XIX. 12.

⁵⁷ (270. b) Euseb. Hist. Eccl. L. VI. C. 8.

⁵⁸ (270. c) Nam turpe esset, quum scias hominum, ac Deorum, quid est, eritque? iusta te haud cognoscere. In Helen. v. 92.

mint ezen, mint a' más világon mentt marad; a' második által pedig tsak az emberi ítélet alól a' tselekedő, vagy a' tett szerző felszabadíttatik. Olyan volt az Ó Testamentomban az atyafi' Gyilkosának menedék helyen (Asylum) kívül való megölése; az az: ha valakinek az atyafia más ember által megölettetett, az életben lévő atyafi, ha a' gyilkost menedék helyen kívül megkaphatta, azt szabadon megölhette, 's minden emberi ítélettől mentt vólt, egyedül az Isten előtt arról számot adni tartozott.⁵⁹ De hogy tellyes légyen a' megengedés, szükséges, hogy a' tselekedő Isten előtt is ártatlannak tartassék. Azért olly tselekedetet tesz fel, mellyet már valaha szent életű emberek végbe vittek, és a' miatt az Istentől meg nem dorgáltattak. Azon felyül pedig kell az Isten által kiadott bizonyos módnak lenni, melly szerént a' tselekedetet végbehajtani szükséges. Olyan vólt ismét az Ó Testamentomban a' házásoknak egy mástól való elválások, több feleség tartás, és egyebbek.⁶⁰

64. §.

A fellyebb mondatottakon kívül még nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek 5-szer: Minden emberi végzetekben is; mert ha azok nintsenek a' természeti Törvényhez alkalmaztatva, valóban igen tsonkák, és tökéletlenek lesznek, minthogy, ha mindjárt a' józan észszel nem ellenkeznek is, még se határoznak meg minden megtörténhető eseteket, sőt azokban is, a' mellyeket meghatároznak, ha tsak a' természeti igazság sinor mértékül nem szolgál, inkább tsak az igazságnak képe, mintsem valóságos igazság vagyon. Erre való nézve felette nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek a' Római Törvényben; mert az is tsak emberi törvény, és jóllehet nagy része tsupa természeti végzetekből áll, de még se határoz meg minden előfordúlható eseteket. Azonfelyül sok helyeken igen homályos, és kétséges, úgy, hogy azt tsak az világosíthatja meg, 's igazán megmagyarázhatja, a' ki a' természeti Törvénynek tökéletes tudományával bír. Hozzá járúl az is, hogy a' Római Törvényben olyan végzetek is találatnak, mellyek a' józan észszel, következőképpen a' természeti Törvénnyel egyenesen ellenkeznek. Olyan azon végzett, a' melly a' közletről való atyafiai által

⁵⁹ (272. a) Vid. Num. XXXV. 27.

⁶⁰ (272. b) Exod. XXI. 8. et Deuter. XXI. 14. 15.

nemzett gyermekeknek az eledel' megtagadását megengedi.⁶¹ Vagy pedig a' melly a' rabszolgáknak szabadon megengedi az ő testeiket szaggatni, azt sebesíteni, vagy akármelly módon azzal kegyetlenkedni.⁶² Mellyeket mind meg nem engedhet az olyan Törvényhozó, a' ki az ő végzeteiben a' természeti Törvényt sinor mértékül veszi. Hogyha pedig a' Törvényhozó valami különös ritka esetet előre által nem látván azt végzett alá nem vetette, azért a' természeti Törvényben jártos Biró abban el nem tsügged, hanem azt a' természeti igazsághoz képpest elintézi, bízván Cziczerónak ezen mondásához: Ez jóllehet nintsen a' polgári törvényben megírva, mindazonáltal a' természeti végzett, és a' nemzetek' közönséges törvénye által megvagyon határozva.⁶³ Nem külömbben kitetszik a' természeti Törvénynek nagy haszna 6-szor: A' vétkes, vagy is a' büntető törvényben is, melly a' gonosztévőknek zabolátlanságát, és törvénytelen tetteiket megítéli, 's megfeddi. Mert ha valahól az igazságot tellyes mértékben szolgáltatni szükséges, azt leginkább a' büntetéseknek megszabásában szem előtt tartani kell, és arra legjobban vigyázni, hogy az ártatlanok hamissan bévádoltatva lévén, meg ne büntetessenek, az ártalmasok pedig, és a' valóságos gonosztévők, vagy minden büntetés alól fel ne szabadíttassanak, vagy az érdemlett büntetést külömbb mértékben, hogy sem a' rosszsz tselekedetek kívánja, ne szenvedjenek. Mindezeknek igazságos elintézésére annyival is inkább szükséges a' természeti Törvénynek tudománya, mennél bizonyosabb, hogy minden megtörténhető rosszsz tselekedeteknek egyenlőséges büntetése a' Törvényhozó által nintsen meghatározva. De mivel annak is megfeddését a' köz jó megkívánja, azt nem máshoz, mint a' természeti Törvényhez mérsékelni lehet, és kell. Mert azért, hogy talán a' Törvényhozó valami hallhatatlan gonoszságnak büntetést nem rendelt, nem következik, hogy azt valaki szabadon, és büntetlenül elkövetheti. Azért, mivel Athenában Szólón' idejében az atyagyilkosnak semmi büntetés nem vala rendelve, nem következik, hogy ott az Atyagyilkolás szabad volt légyen, mert Szólón azt mondotta, hogy azért nem szabott olyan esetre semmi büntetést, mivel nem hitte, hogy olly gonosztévő tsak lehetséges is légyen. Úgy hasonlóképpen Cziczerónak bizonyítása szerint Rómában a' kevély Tarquinius alatt a' paráznák ellenn semmi írtt végzett nem vólt, de azért azon Tarquinius a' Lukrétzián erő-

⁶¹ (273. a) Vid. Novell. LXXXIX. C. ult.

⁶² (273. b) L. 9. §. 7. D. de pecul.

⁶³ (274. a) Hoc si minus iure civili praescriptum est, lege naturae, et communi Gentium iure sancitum est. De Harusp.

szakot tévén, nem vólt mentt az örökké való (természeti) végzettől.⁶⁴ Sőt a' Rómaiktól is megbüntettetett, és az Országlástól megfosztatott. Jóllehet ugyan a' természeti Törvény külső büntetéseket nem szab, mindazonáltal büntetésre méltóknak tartja a' gonosztévőket, mellyért is minden tselekedetnek megítélésére való szükséges regulákat előád. Mint hogy maga a' józan ész általlátja, hogy az olyan tselekedet, mellyben nagyobb szabadakaratos gonoszság vagyon, mindég nagyobb büntetésre méltó légyen, hogy sem az olyan, mellyben a' szabadakarotnak eltökéltt meghatározása hibázott. Szinte a' józan ész ítéli meg, hogy helyes büntetés légyen-é a' Számkivetés? vagy a' megBetstelenítés? (Infamia) 's több afféle. Hasonlóképpen megfontolja, 's megítéli, lehet-é néha a' gyanus embereket kínzás által (Tortura) azon tselekedetnek, a' melly miatt gyanúságba estek, megvallására szorítani, 's kényszeríteni, vagy nem? Valamint is, mikor adhat a' Fejedelem a' halálra ítéltt gonosztévőnek kegyelmet, vagy a' büntetését megkönnyebbítheti, 's megváltoztathatja? Egy szóval, a' természeti Törvény legjobb külömbbséget tud tenni a' jok, és a' rosszszak között.

65. §.

Hogy már a' természeti Törvény' hasznáról való beszédnek véget vessünk, tsak azt jegyzem fel még utóljára, hogy annak nem kis haszna légyen még 7-szer: Az Egyházi törvényben is; mert az is rész szerént az Isteni, rész szerént az emberi végzettekől áll. Hogy tehát azok között külömbbséget tenni, 's az emberi végzetteket, ha nem ellenkeznek-é a' józan észszel? megvísgálni, 's megesmérni lehessen, a' természeti Törvény tudománya felette szükséges. Annyival is inkább, hogy a' szerént mint az Egyházi, mint a' Polgári hatalomnak határit megtudhatni. Mert az Egyházi hatalom tsak azokat a' tselekedeteket igazgatja, mellyek a' jövendő életet, és a' lélek' bódogságát illetik; ellenben pedig a' polgári hatalom azokat veszi végzett alá, mellyeknek az idei bódogságba, 's közönséges bátorságba befolyások vagyon. Hogy tehát mindezeket helyesen elintézni lehessen, a' természeti Törvényre szükségünk vagyon, hogy úgy megadhassuk a' Császárnak, a'

⁶⁴ (275. a) Nec enim, si regnante Tarquinio nulla erat Romae scripta lex de strupris, idcirco non contra illam legem sempiternam sex. Tarquinius vim Lucretiae adtulit. De LL. II. 4. 18.

mi a' Császáré, és az Istennek, a' mi az Istené.⁶⁵ Kik tehát ezeket vagy nem tudják, vagy tekéntetbe nem veszik, gyakorta nagy zavarodásokat az Egyházi, és a' világi dolgokban okoznak, úgy, hogy sok ezer embereket nem egyszer síralmas, és szomorú állapotra juttatnak. Találtatik erről nem egy példa a' régi Históriaokban, mellyekben olvassuk, hogy gyakran a' Római Pápák a' Királyok' dolgába belé avatkoztak, vagy pedig ezek viszontag az Egyházi ügyeket kormányozni akarták.⁶⁶ Hogy pedig mind ezek nem máshonnan, mint a' természeti Törvénynek vagy tudatlanságából, vagy az azzal való visszaélésből származtak légyen, senki sints, a' ki által nem látja. De hagyjuk el minden emberi végzeteket, tegyük félre az Országoknak, és a' Nemzeteknek egymással tett köteleteket, és vessük szemünket azoknak szokásaikra, 's erköltseikre, 's mindjárt fogjuk látni, melly szokásaik, és erköltsoik a' természeti Törvénnyel megegyeznek, mellyek pediglen annak ellennére légyenek? – Mert úgy megtudhatjuk, melly nemzetnek szokásait bízvást követhetünk, mellynek pedig kerülni tartozunk. Szükséges azt a' Törvényhozónak is tudni; mert valamint az ő fő kötelessége hozza magával, hogy a' végzetteit a' természeti Törvényhez szabbjá: úgy az ő tisztéhez tartozandó arra is vigyázni, hogy az Allattavalói között semmi erköltstelességet, vagy olly szokást, melly ama' örökké való törvénnyel ellenkeznek, ne szenvedjen. Azt tette Konstantinus Császár, midőn a' Pogányoknak az ő istentelen szokásaikat megtiltotta, 's midőn azok a' régi bévett szokásaikra támaszkodnának, azt felelte nékik: Nagy ereje vagyon ugyan a' hosszú, és régtől bévett szokásnak, de az még sem olly hathatós, hogy a' józan ész, vagy a' végzetet meggyőzze.⁶⁷ Azért hibáztak a' természeti Törvény ellen a' Szardusok, kikenél szokás vala, a' megvéhdedett, és erőtlen embereket megölni.⁶⁸ Úgy szinte törvénytelen volt Kabades' Per'sák' Királyának parantsolatja is, mellynek erejével minden Aszszonyok közönségesek vóltak.⁶⁹ Hasonló igazságtalanságú vólt az Arkadius' és Honorius Császárok' végzette, hogy a' pártütőknek ártatlan gyermekeik az atyokkal egyformán megbüntettessenek.⁷⁰ Olvashatni több illy nemű szokásokat, és végzetteket a'

⁶⁵ (277. a) Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo. Matth. XXII. 21.

⁶⁶ (277. b) Vid. Rieger. Instit. Iurispr. Eccl.

⁶⁷ (278. a) Consuetudinis, ususque longaevi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat, aut legem. L. 2. Cod.

⁶⁸ (278. b) Aelian. III. 37.

⁶⁹ (279. a) Procop. bell. Persic. L. I. C. 4.

⁷⁰ (279. b) L. 5. Cod. ad L. Jul.

régiségekben, mellyekből kitetszik, hogy valamint azután valamely nemzet a' természeti Törvény' tudományában magát gyakorolni kezdette, azonánál az ő rendetlen, és Istentelen szokásaitól is elállott légyen. Megszűnök tehát a' természeti Törvénynek hasznáról hosszásabban szólni; mert eszembe jutnak Tertuliánusnak ezen szavai: A' haszonnak, midőn úgy is magától kitetszik, nintsen ajánlásra semmi szüksége.⁷¹ Azért ezen jelenvaló Szakaszt ekképpen fejezem bé, hogy minden emberi végzeteknek, akár azok polgáriak, akár Egyháziak legyenek, nem különbben a' Nemzetek' szokásaiknak is úgy kell elíntéztetve lenni, hogy azok soha, és semmiben a' józan észszel, és a' természeti Törvénnyel ne ellenkezzenek, hanem mindenkor ahoz, mintegy közönséges 'sinor mértékhez alkalmaztatva legyenek.⁷²

⁷¹ (279. c) Utilitas, cum per se patet, commendatione non eget.

⁷² (279. d) Vid. Daries. obser. I. N. IX. §. 15.